

MIHHAIL HUDJAKOV

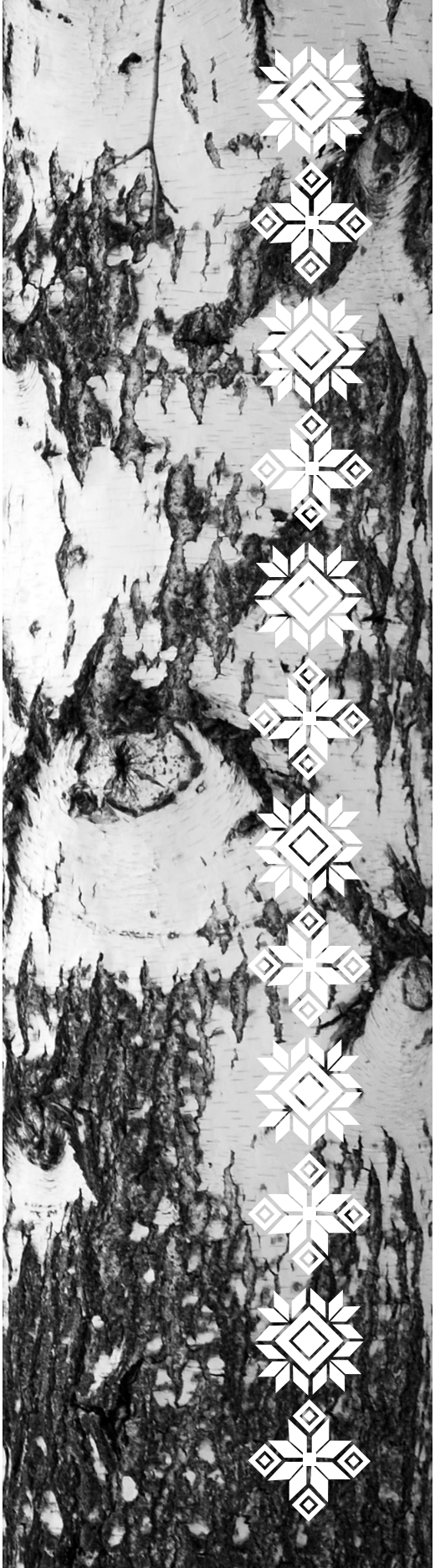
LUGULAU UDMURDI VÄGILASTEST

**KÕLDÕSINI
AEG**

UDMURDI EEPOS

MIHHAIL HUDJAKOV

LUGULAUL UDMURDI VÄGILASTEST

KÕLDÕSINI AEG

UDMURDI EEPOS

Eesti keelde tõlkinud Arvo Valton

Toimetanud Muš Nadii

Tallinn 2014

Tõlgitud raamatust

Михаил Худяков

Век Кылдысина / Кылдысинлен Даурез

2008

Tõlkinud Arvo Valton

Toimetanud Muš Nadii

Kujundanud Piret Räni

Välja andnud Kirjastuskeskus

Toetanud Eesti Kultuurkapital ja Hõimurahvaste programm

© tõlge Arvo Valton

© Kirjastuskeskus 2014

ISBN 978-9949-445-69-1

EESSÕNA

Udmurdi eeposest, selle tõlgetest ja töötlustest

Eepilise poemi (eepose) „Köldõsini ajastu“ on venelasest rahvaluuleteadlane Mihhail Hudjakov kirjutanud tõenäoliselt 20. sajandi algusaastatel, viimased redaktsioonid on tehtud aastal 1922. Eepos on kirjutatud eelkäijate poolt kogutud udmurdi rahvaluule ainetel. Väidetavalt jäi see töö autori represseerimise tõttu lõpetamata. Vaid I ja II peatükk olid säilinud autori poolt ümber trükitud kujul, ülejäänud osad olid käsikirjas ning mustandites. Käsikirja avastas Leningradis Saltõkov-Štšedrini nimelise raamatukogu arhiivist udmurdi kirjandusteadlane Foma Jermakov juba aastal 1966 ning kirjutas sellest udmurdi ajakirjanduses, kuid selle avaldamist miskipärast ette ei võetud. Alles kakskümmend aastat hiljem võttis udmurdi kirjanik ja õpetlane Daniil Jašin Leningradis stažeerimas olles käsikirja ette, kirjutas selle omakäeliselt ümber ning Ižkarisse naastes alustas käsikirjalise teksti restaureerimist ja ettevalmistamist trükiks. Aastal 1986 avaldas ta trükis suure osa eeposest (välja arvatud kaks viimast peatükki, mis ilmselt tsensuursetel kaalutlustel poleks ka saanud ilmuda, kuivõrd seal on kirjutatud venelastest – vt. Hudjakovi teksti eeposes) koos kommentaaridega teaduslikus koguteoses. Viimased kaks peatükki on täielikult avaldatud Sergei Vassiljevi ja Viktor Šibanovi teoses „Zerpali var-

jus“ (1997) ning eepos tervikuna teoses „Köldösini ajastu“ (2008), mille järgi on tehtud ka käesolev eestikeelne tõlge. Samas raamatus on ka Viktor Šibano-
vi tehtud täielik poeetiline tõlge eeposest udmurdi keelde. Samast raamatust on võetud ka Munkäcsi, Pervuhhini, Verštšagini ja Gavrilovi üles kirjutatud tekstid udmurdi rahvaluulest.

Varem on eeposest vabatõlke teinud udmurdi kirjandusteadlane Vassili Vanjušev ning avaldanud selle eraldi raamatuna „Dorvõžõ“ aastal 2004.

Hudjakovi alguses käsikirjalises tekstis (või teadlaste poolt redigeeritud tekstis) on mõningaid väheseid erinevusi 2008. aastal avaldatud tekstiga. Lähtun eestikeelses tõlkes viimasest.

Eepose teatav lõpetamatus ei ole segav, nii sissejuhatus kui kokkuvõte (ja isegi väike kaherealine vabandus) on olemas.

Nüüd lisaks mõningaid väljavõtteid autori enda ja udmurdi õpetlaste artiklitest, mis puudutavad käesolevat eepilist poemi ja selle loomise lugu.

Mihhail Hudjakovi käsikirja jäänud artiklist „Rahvaluule ja udmurdi eepose romantismist“:

„...Eurooplaste pettumus oma tsivilisatsioonis XVIII sajandil oli teadvustamise tulemus, et kultuuri hiilgav õitseng ei õigustanud ootusi, ei parandanud tegelikku elujärge, ei suutnud luua paradiisi maa peal. Samasugust pettumust, kuid veel mitu korda teravamalt ja täis kibedat solvumistunnet, tundsid udmurdid, kes kogesid omal nahal täiel määral toda Euroopa tsivilisatsiooni negatiivset külge. Oli vaid üks väljapääs: minna kohutavast tegelikkusest fantaasiamailma, uneleda mõttes minevikust. Minevik näib ikka olevat armas ja ilus. Tulemus on sama: Rousseau ülistas „algolekut“, udmurdid kiitsid Köldösini õnnelikku aega.

Apollon Grigorjev kirjutas, et „romantika on mis tahes ajastul see, mis tuleb järsult esile mingi tugeva moraalse murrangu, teadvuse

muutumise hetkede tagajärjel.“ Proovime kohandada neid sõnu udmurdi poeesiale. Millise „tugeva moraalse murrangu“ elasid udmurdid läbi, see on selge: rahvusliku vabaduse, oma kodumaa kaotuse. Kuid mida tähendab „teadvuse muutumise hetked“? Mis suunas toimus muutus? Kuhu läheb udmurdi rahvas? Sellele küsimusele pole kerge vastata. Kõige tõenäolisem tee on udmurtide üleminek vene rahva koosseisu, oma rahvuslike iseärasuste järk-järguline kaotamine ning sulamine, assimileerumine venelaste hulka. Kuid võib-olla on võimalik ka mingisugune muu väljapääs? Vahest suudab karmi tegelikkuse poolt aheldatud udmurtide teadvus purustada oma aheldad, heita minema köidikud ning pääseda uue elu avarustesse? 1917. aasta revolutsioon aitas sellisel imel sündida. Ja nüüd on udmurdi luules hakanud kõlama teised – head, terved, elurõõmsad - motiivid. Selline on udmurdi kirjaniku Kuzebai Gerdi luule, kes on luulekogu „Kanneldaja“ autor...

Kui võrdleme udmurdi rahvaluule mõningaid motiive Euroopa kirjandusliku romantismiga, leiame neil olevat vapustavat sarnasust ja kokkulangevust.

Niisiis on udmurdi rahvaluule romantismist kantud. Esmapilgul näiliselt paradoksaalne on see, et kirde põlislaantes elavate udmurtide meeolud sedavõrd sarnanevad XVIII-XIX sajandi Lääne-Euroopa kirjanike meeoludele, mis on seletatav tegelikkuse suhtes rahulolematust tekitanud ajalooliste tingimuste sarnasusega. Mõlemal juhul toimisid samad põhjused, mis mõjutas romantismi teket. See asjaolu selgitab, et romantism on universaalne nähtus...

Katkendeid udmurdi teadlaste Sergei Vassiljevi ja Viktor Šibanovi teosest „Zerpali varjus“ (1997):

„M.Hudjakovi poolt töödeldud udmurdi eepiliste muistendite üheks iseloomulikuks eripäraks on täpselt välja joonistatud utoopiline maailm.

...„Köldösini aja“ algus on tegelikult „kuldajastu“ utoopia, „ajautoopia“ üks erim. Kuldajastu utoopiad, mis on paigutatud diakroonilisse maailmapilti, on eraldatud igasugusest kaasaegsusest, nad eksisteerivad suletud süsteemidena, millel on oma reeglid ja eripära. Nende olemuseks on mineviku idealiseerimine...

...Nähtav ruum on ruum ilma saladusteta, „pimedate nurkadeta“, seda saab näha vaid teatavalt kõrguselt, näiteks taevast: nii Inmar kui ka Köldösin ja Kuaz vaatlevad inimesi ja nende elu...

Utoopilistele tekstidele teine iseloomulik motiivide kogum on seonduv läbitavuse ideega, seda ka „Köldösini aja“ puhul. Udmurdi eepilistes muistendites on see esindatud nii, et inimesed ja taevas ei võõrandu teineteise suhtes... See eeldab ka piiride ületamist jumaliku ja inimliku vahel...

...Surm ei ole inimesest võõrandunud, selles maailmas seda lihtsalt pole.

Surma teema reduktsioon lubab kõnelda inimsoo igavesest eksistentsist, iseloomulik on see, et jutt pole mitte indiviidist, vaid sugukonnast, kust indiviid veel ei eraldu... Rahvas esineb siin kui üks terviklik subjekt.

...Inimesed on vennad, „vendluse“ eesotsas seisab Köldösin.

Udmurtide sotsiaalne maailm „Köldösini ajas“ puutub ühest küljest kokku loodusliku, bioloogilise, teisest küljest töökorralduse vormidega... Töö ideed eeposes siiski ei rõhutata.

Udmurdi „kuldajastu“ utoopia Hudjakovi variant keskendab tähelepanu inimeste eetilise elu täisväärtuslikkuse ideele, terviklikkus on tagatud sellega, et puudub hea ja kurja vastandamine.

Kui euroopalik klassikaline utoopia ei eelda geneesi, vaid kujutab endast stabiilset, muutumatut olu, mis on igaveseks antud, siis „Kõldõsini aja“ maailm on vaatamata selle staatilisusele vähesel määral dünaamiline... Udmurtide utoopiline maailm on sisemiselt vasturääkiv: jumalate poolt määratud kord maa peal varjab endas ümber tegemiste potentsiaalset võimalust...

Võõrandumise kasv lõhub „jumalik-inimliku perekonna“ mudelit, taeva ja maa sfäärid eralduvad, mis viib udmurtide maailma struktuursetele muutustele... Inimeste maailm kahestub, mis eeldab uute suhete arengut enam mitte süsteemis inimene-jumal, vaid ka inimene-inimene ja inimene-objekt. See seletab kaupade, raha, toreduse küllust, mis on „võõra“ maailma substituudivid...

M.Hudjakovi poolt töödeldud udmurdi eepiliste muistendite peamiseks eripäraks on see, et erinevalt enamiku teiste rahvaste tuntud eepilisest traditsioonist genereerib see maailma traagilist pilti, paljuski sõltub see maailma mõistmisest nii, et ajalugu ei saa tagasi pöörata...

Hudjakovi udmurdi eepos sarnaneb tüpoloogiliselt piibli tekstidega...“

Edasi toovad autorid hulgaliselt paralleele udmurdi eepose ja piibli teksti vahel, mis minu meelest on vaieldav või siis nii üldine, et on rakendatav ka paljude teiste eepiliste muistendite puhul.

Autorite tekst jõuab kõnesoleva eepose puhul järeltulele, et ka see teos tähistab udmurdi rahvusliku eneseteadvuse teket ja et udmurdi kultuur on sisenedud Euroopa kultuuri.

Kirjandusteadlane Vassili Vanjušev kirjutab kaassõnas oma eepose vabatõlkele (töötlusele) „Dorvõžõ“:

„Teose kulminatsiooniks on see, kui avalikult põletatakse udmurtide kasetohust püha raamat, kus piktogrammide abil olid üles kirjutatud sajandist sajandisse edasi antud palved, traditsiooniliste usutalituste ja kohtupidamise kord, samuti teated rahvuse ajaloo olulisematest sündmustest. Raamatu hävitamise initsiaatoriks on selle raamatu peamine hoidja võsjas, s.t. preester, kes arvas, et nii on võimalik varju tõmbuda ning teha nägu, nagu ei hoiakski udmurdid enam kinni oma vanast paganausust. Rahva hoidja ning toitja jumal Kõldõsin pidas sellist tegu reetmiseks, vabatahtlikuks allaandmiseks ning tegi nii, et sellel rahval ei oleks enam positiivset tulevikku. Rahva praegused hädad on tulnud sellest, et ta ei kaitsnud oma omapära, et ta allus vastas seisvale jõule – selline on ajaloo ideelis-psühholoogiline järeldus, nagu see on esitatud M.Hudjakovi teoses. See on küllaltki kooskõlas rahvaliku eepose žanri põhilise loomusega, kus rahvuse konsolideerumise ajana on kujutatud tema kuldaega, edasine aga on ikka enam vasturääkiv, täis konflikte ja kokkupõrkeid.“

Nagu öeldud, on eriti Daniil Jašin (1929–1988) ja Vassili Vanjušev (sünd. 1936) põhjalikult tegelnud Hudjakovi käsikirjalise teksti tekstoloogilise taastamise ja töötlemisega. Viimane nendest ka on praktiliselt loonud oma rahvuseepose variandi udmurdi keeles. Hiljem on täpse tõlke eeposest teinud kirjandusteadlane ja luuletaja Viktor Šibanov (sünd. 1962), kusjuures ka tema poolt 2008 avaldatud tekstis on võrreldes algtekstiga olemas mõningaid väga väikesi kärpeid. Nagu öeldud, olen oma tõlkes lähtunud sellest tekstist. Ka proosas esitatud lõigud udmurdi rahvaluule üleskirjutustest on Viktori Šibanovi valik.

Täna abi eest nii Vassili Vanjuševi kui Viktor Šibanovit, kes on saatnud mulle eepost puudutavaid tekste ning selgitusi. Samuti täna toimetajat, udmurdi filoloogi ja luuletajat Muš Nadiid, kes on aidanud selgitada paljusid kirjakohti eeposes ning tõlget asjatundlikult toimetanud.

Arvo Valton

AUTORIST

MIHHAIL HUDJAKOV

Tuntud ajaloolane, arheoloog, etnograaf, folklorist, ajaloodoktor (omistatud aastal 1936 vahetult enne represseerimist). Mihhail Hudjakov sündis 03.09.1894 Vjatka kubermangus Malmõži linnas. Aastal 1918 lõpetas ta Kaasani Ülikooli. Aastatel 1919-1925 oli ta kubermangu muuseumi (aastast 1920 Tatari Vabariigi Keskmuseum) Ajaloo ja Arheoloogia osakonna juhataja, olles samal ajal Idamaade Pedagoogilise Instituudi õppejõud. Aastatel 1926-1929 õppis ta Ajalooakadeemias aspirandina, seejärel töötas Leningradi Ülikoolis Keeleteaduse ja Materiaalse Kultuuri teaduskonnas aspirandina ning hiljem dotsendina. Samal ajal töötas ta ka teadussekretärina NSVL Teaduste Akadeemias ja hiljem NSVL Rahvaste Uurimise Instituudi Keskaja osakonna teadurina. Ta spetsialiseerus Kesk-Volga rahvaste, sealhulgas udmurtide, ajaloolis-etnoloogiliste probleemide uurimisele. Ta on uurinud udmurtide kultuuri, rahvaluulet, traditsioone. Mitmed tema teadustöödest on pühendatud Venemaa ja Kaasani khaaniriigi suhetele. Ta on aktiivselt osalenud muuseumite organiseerimisel Kaasanis ja Malmõžis.

1936. aastal anti Mihhail Hudjakovile ulatusliku teadustöö eest - dissertatsiooni kaitsmata - ajalooteaduste doktori kraad, kuid samal aastal ta arreteeriti süüdistatuna trotskismis ning lasti maha 19.12.1936. Paljud Hudjakovi teadustööd, mis on alles erinevates kogudes ja fondides, on seniajani avaldamata, osa käsikirju on säilinud välismaal, sealhulgas Soomes.

SISSEJUHATUS

Sellel maal, kus jõed on kiired,
Seal, Tšuptši* kus jõgi sinab,
Metsas elavad kus karud,
Kus on julge, vapper rahvas,
Seal on sündinud need laulud,
Ennemuistsed pajatused,
Kuulsaks saanud muinasjutud.
Maal sel elavad udmurdid,
Seal Votka, Kalmezi sugu,
Ja Šudzjad**, see vägev rahvas.

Nende lähedusse asus
Võõras tatarlaste sugu,
Marilaste rohke malev.
Kõik need tublid, vaprad rahvad
Vägitegusid on teinud,

Nende kuulsusest on laulnud
Esiisad muistseid laule,
Vanad mehed jutustanud
Lugusid neid lastelegi,
Kandlekeelte helinaga
Kuulsad kujud endisajast
Noorte hinge sisenenud,
Vaprust nendes sütitanud,
kuulsusjanu helge tuli
muistsetele sangareile
järeltegemistki pakub.

Kuulsime neid laule meie
Saja-aastaselt Ožmegilt,
Suur-Dokja kes külast pärit,
Halli karu suguvõsast.

---

*Tšuptši – jõgi Udmurdimaal. Kõik jõed, kohad, linnad, külad on eestikeelses tõlkes antud udmurdipäraste nimetustena. Originaali autor kasutab valdavalt venelaste antud nimetusi, mis on nii-öelda ametlikud ning esinevad ka impeeriumi maakaartidel. Udmurtide enda välja antud kaartidel (näiteks kaardil „Udmurt Elkunlen Mutusez“, 2006) on olemas mõlemad nimetused, kusjuures udmurdi nimetus on eespool (ülevalpool). Viktor Šibanov kasutab oma eepose tõlkes (2008) ainult udmurdi nimetusi.

**Vatkad, kalmezid, šudzjad – põlised udmurdi sugukonnad. Kõikidel udmurdikeelsetel sõnadel, pärisnimedel, sugukondade, suguvõsade nimedel, mütoloogilistel tegelastel, kohanimedel, jõgedel ja muudel geograafilistel nimetustel on rõhk viimasel silbil, nii tuleb neid ka eestikeelses tõlkes lugeda, eepost läbiv trohheiline rütm peaks seda hõlbustama.

ESIMENE LAUL

INMAR, KÖLDÖSIN, KUAZ*

Ajad, millal tekkinud on
Jumalad ja maa ja taevas,
Mattunud on hämarusse,
Neid ei tunne meie mälu.
Tekkisid kui maad ja metsad,
Kasvavad kus kuused, männid,
Voolavad kus jõed ja ojad,
Targad jumalad siis olid
Olemas ja vaatasid seal,
Kuis on kaunid mäed ja orud,
Luhad avarad ja laaned.

Kolm neid oli, helged, kaunid,
Nagu sõbralikud vennad,
Head kui ema poegadele.
Jumalad Inmar, Kuaz ja
Köldösin siis valitsesid.

Jumalaks Inmar on taevas,
Meie ülla valgustaja
Päikese ta valitseja,
Tähtedele, kuule isand,
Taevane Inmar, see helge.

---

* Inmar - taevajumal (vrld. Ilmarine), see paganausu peajumal on praegu udmurdi keeles ka kristlaste jumal-isa ametlik nimi.

Köldösin - maa ja vilja jumal, mõne õpetlase arvates on see vanataat olnud algselt hoopis jumalanna.

Kuaz - ilmastiku jumal.

Kõigi nende kolme jumala funktsioonid ja eripära on eepose tekstis küllalt põhjalikult lahti kirjutatud.

Uhke jumal, valitseja
Vaatab taevast maade peale,
Ikka tark ja rahumeelne,
Elutorm ei teda puutu.
Selle märgiks, et ta taevas
Kõrgel igavesti asub,
Toome ohvrit talle ohtralt,
Lõkketules põletades.
Ohvrisuits siis taeva tõuseb
Kus Inmar ta sisse hingab,
Inimeste palveid kuulab,
Soosivalt neid vastu võtab.
Et on kõrguste ta jumal,
Talle pühendatud männid,
Oksad millel ülespoole,
Taevasina päikesesse
Suunduvad mis meie alalt,
Rohelistest avarustest.
Nii udmurdid, metsarahvas
Saadab oma palveid sinna,
Haldajale vägevale,
Meie pühale Inmarile.

Köldõsin on teine jumal,
Suurte maade valitseja,
Kõigele, mis maa peal, isand –
Mäed ja metsad, veed ja väljad –,
Peremees ta elavaile,
Metsikuile kiskjatele,
Loomadele tulusaile,
Kodustele, harjunuile.

Taimede eest hoolitseb ta,
Leivavilja, suurte puude,
Kübemete eestki põllul,
Kõike siin, mis elab, kasvab.
Köldõsin ka hukust hoiab
Mände, nulge, kuuski, tammi,
Vahtraid, pärnasid ja kaski,
Leppi, haabasid ja pappleid.
Põldudel ta vilja kaitseb,
Rukist, kaera, otra, nisu,
Kanepit ja lina, tatart,
Toitu rahvale et oleks,
Riiete jaoks kangast jätkuks.
Lahke, õnnistava käega
Kõigil kingitusi jagab,
Parandab kõik vead ja hädad,
Riknemisest kõike päästab,
Eluvaimu sisse puhub
Uinuvasse loodusesse,
Nagu isa pakub tuge
Lastele ta armsatele.
Köldõsinil, eluhoidjal,
Kõigi maade valitsejal
Rahvas metsadest, udmurdid,
Ohvrit rammusat tal toovad,
Mulla sisse asetavad.
Köldõsinil pühendame
Meie leherohkeist puudest
Rõõmsatoimelise kase.

Valgetüvelised kased
Oksi alla langetavad,
Sirutavad mulla poole,
Rohelise katte poole,
Kus on varjul elu isa,
Köldösin, me õnnis andja.

Kolmest suurest kolmas jumal
On Kuaz, kes õhku, niiskust
Haldab, äikest, vihma, rahet,
Välku, pätku, müristamist,
Koidu, kaste, udu jumal.
Tema juhib omal soovil
Kõrgel taevalaotuse peal
Valgevillalisi pilvi,
Musta pilvega võib katta
Kogu taeva meie kohal.
Tema juhib tuulte kulgu,
Paneb õhu leegitsema
Punase kui tule paistel,
Päev mil loojangule kaldub.
Oma võimuga ta seda
Toimetab nii targalt aina,
Ööde lõpp et jõuab kätte,
Pärast pimeduse aega
Saabub rõõmsameelne hommik,
Kahvatuks lööb taevas koidus,
Teed Inmaril puhastades,
Roosast udust välja vaatab
Armsa päikse särav pale.

Ja Kuazil, vete juhil,
Maa ja taeva vahemikus,
Kerge õhu avarustes,
Kõikjale mis ulatumas,
Me udmurdi iidne rahvas
Oma ohvriandi pakub:
Selle riputavad salus
Pühapuude okste peale,
Et need püsiksid seal ikka
Taevaste ja maade vahel,
Niiske vaba õhk et embaks
Ohvriande avatuultes,
Et Kuaz neid vastu võtaks.
Nüüd Kuazile ent toome
Ohvriks lehma punakirju...

Kuigi hea Kuaz on helge,
Teda kardetakse pisut,
Looduse kui valitsejat,
Peremeest kes ilma üle,
Äikese ja rahe toojat;
Kui on olnud äikseilma,
Öeldakse „Kuaz gudõrja“,
Tähendab, et müristab ta;
Kallale kui häda tuli,
Sosistati üsna tasa:
„Nii Kuaz vist teha soovib.“

Valitseb ta meie saatust,
Õnne, häda, tervist jagab,
Temast sõltub, kas me süda
Ihaldatud rahu leiab
Või ehk häda kaela langeb,
Musta pilvega kui taevast
Mõnikord Kuaz võib katta.
Puude seast udmurdi rahvas
pühendab Kuazile kuid
Võimsa põhjamaise kuuse,
Mis ju oma oksa laotab
Maa ja taeva vahepeale
Ega kõrgustesse püri,
Ega madalale lasku.
Meeldivad ent puud need mornid
Just Kuazile, kel pale
Endalgi on karm ja vali.

Nõnda valinud on kolme
Puud me jumalad kui märgiks
Oma loomusele ise:
Kuninglik on mänd Inmaril,
Kuldõsinil elav, haljas
Kasepuu, see rõõmsameelne,
Ja Kuazil kuusk, mis mõtlik,
Kaugusesse mornilt vaatav.

Targalt jumalad on jaotand
Looduse nii omavahel:
Sai Inmar nii keisriks taeva,
Päikese peal elanikuks,
Köldõsin sai maa, mis haljas,
Laaneavarustes elav
Ja Kuaz on peremeheks
Taevaste ja maade vahel.
Kuningas Inmar on rahu
Ise, uhke, häirimatu,
Kogu ilma valitseja.
Köldõsin on maine, lõbus,
Naeratabki õnnelikult,
Elurõõmu kõigil jagab.
Morn Kuaz on range, vali,
Vihmapilve valitseja,
Saatust kõigile ta määrab.

Kolme suurt me jumalat nii
Austame ja ülistame,
Surematuid ausse seame,
Ohvriandi neile toome,
Nende poole palvetame.

TEINE LAUL

ZERPALID ^{*}

Kui ei olnud veel siin ilmas
Künnivälju, rukkipõlde,
Kuskil kuuldagi siis polnud
Inimsoost või rahvast mõnest,
Olid hiiglased vaid ilmas,
Välimus kel veider väga.
Nimeks neil zerpalid oli.
Kasvult olid nõnda pikad
Need zerpalid tohutumad,
Põlvini et mets neil küündis,
Astusid nad üle puude
Nagu nõgespuhmast üle.
Peas nad kandsid mütse kõrgeid,
Valatud mis pronksist olid,
Teravtipulisi kiivreid.
Sääred vasega neil kaetud,
Jalanõudeks aga pastlad.

Nüüdki leitakse veel konte,
Jäänuseid neist hiigelmeestest,
Mulla all ja jäärakutes,
Kevadveed kui uhtumas on
Kaldaid jõgedel ja pinnast.

Imestama panevad need
Kondid, pikkus nõnda vägev,
Kaalult tohutumalt rasked.
Vahel leitakse ka hambaid,
Kaaluvad mis üle puuda –
Need zerpalide on hambad.
Metsamail udmurtidel on
Mitmes paigas suuri kääpaaid.

---

^{*} Zerpalid on müütilised hiiglased, mõne õpetlase arvates on see nimi tuletatud sõnast „sjörpal“, mis tähendab „teispoolne“. Neid olevusi on eeposes põhjalikult iseloomustatud ning nende saatus lahti kirjutatud.

Künkad need on tekkinud ent
Nii, et hiiglased seal olnud,
Kõndinud kui tasandikul,
Astunud kui üle puude,
Raputanud tühjaks pastlaid
Neisse kogunenud mullast,
Mis on jalanõusse sattund.
Pastlad olnud nõnda suured,
Mulda nendes nõnda palju,
Et sest moodustusid künkad,
Mitmesugused kurgaanid.
Kuid zerpolid olid tobud,
Kuigi hiiglaslikku kasvu.
Polnud nad ka kuigi vaprad,
Polnud sõjakad ja julged,
Näidanud ei oma jõudu
Ega tahet ilmutanud.
Väikene neil oli aru,
Kõlvanud ei nende sugu
Võitluseks, ei võistlusekski
Ega visaks raskeks sõjaks.
Rumalad need olevused
Osanud ei eladagi,
Harinud ei viljapõldu,
Külvanud ei teri maha
Keset metsi väludele.
Neil ka mesilaid ei olnud,
Ei nad tundnud mesilasi
Väsimatuid, kasulikke.

Need zerpolid ei ka mõistnud
Pidada siin lehma, kitsi,
Lambaid, hobuseid ja linde:
Hanesid ja parte, kanu.
Ei nad osanud ka hobust
Koorma ette rakendada
Ega seljas ratsa sõita –
Elasid kui metslased nad.
Hiiglased ei osanud ka
Palkest ehitada maja,
Mets ei kõlvanud neil miskiks,
Oli neile nagu põhuks.
Rebisid küll juurtega nad
Mände, kuuski nagu rohtu,
Polnud tarvis pingutada
Neil zerpolidel seal selleks.
Jumalaid ei austanud nad
Ega surnud eellasigi,
Elasid koos loomadega,
Peas ei mõtteid tarku olnud.
Sellised zerpolid olid.
Tekkisid kui inimesed,
Maad siis valitsesid veelgi
Hiiglased need tohutumad,
Tõug see nõrgaaruline.

Sündisid ent inimesed,
Me udmurdid esimesed;
Rahvas oli väikest kasvu
Võrreldes eks hiiglastega,
Kuid neil oli selge aru,
Musklid jõulised ja kõvad,
Inimtõug see julge oli.
Kord zerpali kui kõndis metsas,
Nägi meest üht puude okstes –
Mees see raius kuuse tüvve
Õõnsust mesitaru tarvis.
Toksimit seal kuuldes arvas
Hiiglane, et rähn vist toksib.
Kummardus ja pihku võttis
Inimese kuuse otsast,
Suurde taskusse ta torkas,
Oma koju elamusse
Viis zerpali ema ette,
Näitas inimest ja lausus
Hiiglane tal: „Vaata, täna
Selle rähni kinni püüdsin.“
Ema vaatas, kohe taipas,
Et ei rähn, ei lind see ole –
Teisest tõust üks olend hoopis –
Inimlaps, udmurt see mõistlik.
Paljunes siis rahvas jõudsalt,
Kosus Kõldõsini lapsi,
Põldu külvata nad mõistsid,
Vilusid ka mesinduses.

Ei zerpaliid märganudki,
Kuidas kasvas inimsugu,
Hiiglastel ei aimu olnud,
Hukk et läheneb neil kindel.
Ainult too zerpali ema,
Vanaldane hiigelnaine
Emasüdamega tundis,
Ette juba ohtu aimas,
Otsekohe seda mõistis,
Kui udmurti oli näinud.
Ütles pojale ta nõnda,
Nii zerpalile ta sõnas:
„Olevus see lase vabaks,
Rähn või lind ta pole mitte,
Tekkinud on inimesed,
Nende vastu jõud ei hakka,
Meie hukk on lähenemas,
Ilmas ses meil elu pole!“
Poeg siis kohe käsku täitis,
Vana ema tahtmist tegi,
Laskis ta udmurdi vabaks,
Asetas sealsamas maha.
Aimates sest ajast hukku,
Õnnetust, mis ees neil seisab,
Läks zerpali sugu ära
Metsadest, Tšuptšijõe maadelt
Kanti kaugesse ja karmi,
Taha mägede ja laante,
Kus on tühermaad ja kõnnud,
Kus on külmad väga valjud,
Lumega kus maapind kaetud,
Elu kus on kurb ja igav...

Sinna inimtõug ei tule,
Kõrbes elada ei taha,
Kuid zerpolid hiigelkasvu,
Tahtejõuta olevused
Sinna kõnnumaale läksid.
Läinud paikadest, kus harjund,
Nad Vatka siit haljalt kaldalt,
Hiiglased need sammud seadsid
Põhja poole kesköö maale.
Teele asusid nad maile,
Möllamas kus pime meri,
Vihased kus tuisud aina,
Taevas sähvib virmalisi.
Sammusid nad üle metsa,
Kaudu jäärakuid ja orge,
Oma paunadesse korjand
Terved koormad metsapähkleid.
Sellest saadik laante kandis
Hiiglasi ei ole näha,
Neid zerpale seal ei kohta,
Kadunud sealt nende sugu,
Kõnnumaale ära läinud
Igavesse pagulusse.
Räägitakse, et seal kõrbes
Otsa saanud nende sugu,
Kadunud ja välja surnud,
Kuna võidelda on tulnud
Põhja hirmsa loodusega.

Räägitakse, et zerpolid
Elanud seal seni, kuni
Sinna inimesed tulnud,
Mõistusega inimsugu.
Hiiglased ei tahtnud jääda
Inimeste ikke alla,
Võitluseks ent nendel polnud
Oskust ega osavustki.
Ehitasid mullast onne,
Kaevasid seal pimekoopaid,
Kadusidki hiiglased need
Igaveseks maade põue,
Sulgenud kõik ligipääsud,
Lämbusid nad mulla alla.
Nõnda kõnelevad need, kes
Kõnnumaadel ise käinud.

Hiiglasi zerpale enam
elus pole tänapäeval,
Üksnes mullapõuest leitud
Vahel tohutumaid konte,
Kuulunud mis hiiglastele,
Kes on lämbunud seal koopais,
Mulla alla hävinenud.
Nõnda hukkus nende sugu,
Jättes koha inimsoole.

KOLMAS LAUL

KÖLDÕSINI AJASTU

Sellest saadik, kui zerpolid
Lahkusid Tšuptšijõe maadelt,
Arukate inimeste
Sugu vallutas need alad.
Ilusasse metsakanti
Kõikjale nad valgusid siis,
Mägedesse, orgudesse,
Küngastele, nõgudesse,
Võimsatele jõgedele,
Kaunitele kallastele
Asusid need inimesed,
Külad rõõmsad ehtasid.
Ilmus siia meie kanti
Muistne, vägev, vapper sugu,
Sangarlik udmurdi rahvas.
Ruttu nemad, head udmurdid,
Asustasid selle kandi,
Igaveseks jäidki sinna,
Kus Tšuptši see maa on kaunis.

Jumalad siis rõõmsalt kaesid
Oma kõrgustest seal taevas
Toredat ja julget, võimsat
Inimkonna esirahvast.
Kuigi väiksemad nad kasvult
Kui zerpolid tohutumad,
Nende mõistus oli helge,
Elavalt neil liikus mõte.
Kogu ilma valitseja,
Suur Inmar neil oli kaitsja,
Köldõsin ent hoolas hoidja,
Peremees ja nagu isa.
Isegi Kuaz, kes saadab
Kurja tuult ja rahet, tormi,
Kui ta harva maale vaatas,
Naeratas ta kortsus nägu.

Lähedal siis asus taevas,
Mööda redelit võis sinna
Üles ronidagi hõlpsalt,
Nagu toas me roniksime
Külmal talvel lavatsile,
Kus on ikka soe ja mõnus.
Rahva juurde jumal tuli,
Ajas juttu vanadega,
Arutas ja nõu seal pidas.
Oli mõni liiga teinud,
Oli sattunud ehk hätta,
Rutati siis jumalate
Juurde nõu ja abi saama,
Kuulama häid, tarku sõnu.
Jumalad siis olid abiks,
Palvetele polnud kurdid,
Kõiki kuulasid või kaua,
Elu hädadest said aru.
Ilmatarkust armulikult
Kõigile Inmar seal jagas,
Kõldõsin, see õilis andja,
Isalikult nõu ka andis,
Ikka hoolitses ja toetas
Kõiki oma suurest armust.
Sageli ta tuli maale,
Kohapeal et kõike näha,
Kõik et oleksid seal rahul,
Vigu et ei tuleks ette.
Inimesed armastasid
Teda nagu lapsed isa.

Rõõmus oli ta ja helge,
Küllust kui ta rahval nägi,
Kurvastas, kui muret märkas,
Ruttas parandama häda.
Kõldõsini tundes rahvas
Püüdis meele järgi olla,
Ebaausa teoga teda
Soovinud ei kurvastada.
Isegi Kuaz, kes range,
Tormituulte valitseja,
Rahva vastu oli lahke,
Kuigi asja pärast noomis,
Õigel ajal andis vihma,
Mida viljale nii vaja,
Ega saatnud lumetuisku,
Kurja tuult ja talvist tormi.
Talved olid soojad, malbed,
Kevaded ent lausa kaunid.
Kõldõsin, see taevaisa,
Kõigi elavate kaitsja,
Õpetas siis inimesi
Külvama ja kündma põldu,
Kasvatama teravilja,
Et neil jätkuks toitu küllalt,
Et nad leiba saaksid süüa.
Inimsugu Kõldõsini
Õndsalt, õnnelikul ajal
Jahipidamist ei tundnud
Ega taplusi ja sõdu,
Osanud ei olla julmad,
Valatud ei verd siis muidu.

Raha maa peal siis ei tuntud,
Kõik sest õnnelikud olid,
Vahegegemist ei olnud:
Too et rikas, too ent vaene.
Vennalikult sooviti siis,
Külluses et elaksid kõik,
Elu naudiksid et aina,
Kõldõsini kiidaksid et.
Osatud ei liha süüa,
Leiba tarvitati toiduks,
Mett ja mitmeid vilju maitsvaid.
Külluslik siis oli elu,
Kõike jätkus rahval tarbeks.
Rahvas elas täitsa vabalt,
Põllumaad ka kõigil jätkus.
Piim ja küpsetised, korbid
Olid inimestel toiduks,
Võid ka sõid nad igal päeval.
Avarad kõik olid väljad,
Piiri kupitsaid ei tuntud,
Kahe naaberpõllu vahel
Oli palju vaba pinda.
Põldude seal keskel tihti
Kõndis Kõldõsin, hea isand.
Talle meeldis jalutada,
Põllusaaki imetleda.
Rahvas tihti oli näinud,
Kuidas kõndis põllu vahel
Maani valges riietuses,
Valge habemega vana.

Iga viljapead ta vaatas,
Langend kõrre tõstis üles,
Longus rootsu sirgu aitas.
Teele sattund viljapeastki
Hoolivald ta mööda astus.
Sellest õndsast hoolitsusest,
Isalikust, armastavast
Kasvasid kõik viljad hästi,
Küpseks said kaks korda suvel.
Inimesed jäljendasid,
Jumala nad jäljes käisid,
Kutsusid ta koju külla,
Vestlesid seal elust endast.
Kõldõsin ei öelnud ära,
Istus nende seltsis kaua,
Neile teadmisi ta jagas,
Aitas leida head ja hüve.
Sündisid nii käsitöödki,
Oskused ja osavused.
Elusolendite isa
Õpetas neid suusatama,
Metsaloomi kodustama,
Õpetas ka lehma lüpsma,
Hobu seljas ratsutama,
Rege, saani meisterdama.
Inimesed olid puhtad,
Kaunid olid nende riided,
Lumivalgest linakangast
Nagu Kõldõsinil seljas.

Jumal-isa, elu isand
Tarkust õpetas kõiksugust,
Leiutas veel tähemärgid,
Millest koostada sai sõnu.
Õpetas ka uusi sõnu:
„Lõdzõnõ“, mis lugemine,
„Gožtõnõ“, mis kirjutama;
Kasetohu peale tähti
Teha, raamatuid ent tohust,
Lõigata neid märke puusse,
Raiuda neid kivvi kaljul.

NELJAS LAUL

KAOTATUD ÕNN

Inimsugu kasvas aina,
Mitmeid rahvaid tekkis juurde,
Kitsamaks läks elamine.
Põld sai enam põllu ligi,
Vaheteed jäid üsna ahtaks.
Kõldõsin käis harvem põllul,
Astunud ei külla sisse,
Sest et rahvas ajapikku
Muutunud seal oli niruks.
Rahvastelt, kes Lõunas olid,
Kaugel mere taga võõrad,
Tuli toredust ja raha,
Mitut liiki kaupa saabus.
Hindama kui hakkasid nad
Pronksi, hõbedat ja kulda,
Halvemaks said inimesed,
Polnud õnnelikud enam.

Värvidest siis ilmus lilla,
Mida kaugelt siia toodi,
Mere tagant, linna maadelt.
See ent oli eha värviks,
Päikseloojangute tooniks,
Punakarva vere segu
Taevavõlvi sinisega.
Lillaks värviti siis aina
Pidurõivastele kangast,
Kõldõsini lumivalge
Unustati sootuks ära.
Elu toredus nii rikkus
Põlluharijate sugu,
Õnnelikud kes on olnud.
Meisterdati vibu, nooled,
Tehti mõõgad raskest vasest.

Voolas süütu loomaveri,
Rüvetas nüüd inimesi
Toit, mis varem sobimatu.
Hakati ka kala püüdma,
Jahti peeti loomadele.
Alustati liha söömist,
Söödi karu maitsvat liha,
Orava ja põdra liha,
Lammaste ja veise liha,
Hanede ja püüde liha,
Jäneseid ja tetri, parte.
Jahimees sest ajast astus
Hääletumalt mööda rohtu,
Ettevaatlikult ta hiilis,
Kaugusesse pingsalt vaatas,
Kõrkjates ei olnud näha,
Mööda maad kui madu roomas,
Tihnikutes märkamatu.
Saaki kui ta silmas, kohe
Laskus maha rohu sisse,
Nagu kass seal hiilis tasa.
Tema jälgi polnud näha,
Alguses vaid märgata võis,
Kuidas rohi kergelt kaldus,
Siis ent kadusid kõik märgid –
Jahimeest ei olnud kuulda,
Ühtki häält, ei näha varju.
Äkki kaugele võis kosta
Vibunööri tuhmi heli,
Kiire noole vilinat ka,
Maha kukkumas ent lindu,
Keda nool on surma saatnud.

Jahimees seal kaua liikus
Hästi ettevaatlik olles,
Läbi loikude ta roomas,
Üle kändude ta ronis.
Jahimees see oskuslikult
Jäljendas ka linnuhääli,
Püü ja pardi kutsumisi.
Elu hoidja Kõldõsin ent
Musti pahesid neid nähes,
Toredust ja raha, mörva
Pettunult ja kurvastades
Lahkus maa pealt igaveseks.
Nägemata Kõldõsini
Inimesed, head kes varem,
Ajapikku unustasid
Tema targad õpetused.
Nõnda meelest läks ta rahval.
Kaotasid nad elu õnne,
Oma õnnistava isa,
Aidanud kes kõiges oli.
Õnn sest ajast ära kadus.
Kõldõsin läks maasse peitu,
Mulla alla pimedusse.
Lõppesid nüüd suured saagid,
Kõvad pakased said võimu,
Vähem mettki tarru tekkis,
Jaht ei õnnestunud enam.
Jõhkraks moondusid nüüd kombed,
Rahvas häbematuks muutus.
Jumalad siis otsustasid
Ära võtta õnnest jäänu.

Lähedale jäi veel taevas,
sinna käisid inimesed,
kes veel rikutud ei olnud,
nõu et jumalateelt saada,
paluda ka andeksandi.
Vili põllul sellel ajal
Oli nüüdsest palju kõrgem,
Lühikese kõrre otsas
Pea ent oli pikk ja ilus.
Külvitööde lõpupeol kord,
Nimetatud Zök Gerberiks*,
Rahvas põllult kokku tuli,
Kaasa võeti väikseid lapsi,
Suvepäev ent oli palav,
Kuumus rammetumaks tegi,
Paljud lapsed haigestusid.
Puhtust pidada seal tahtsid
Mitmed naised omamoodi,
Viljapäid nad võtsid kimbu
Lapse pühkimiseks, nõnda
Rüvetasid püha andi.
Köldösin siis, hoidja-isa,
Lugupidamatust nähes
Kurvastas seepeale väga,
Käskis leivaviljal nüüdsest
Kasvatada üksnes kõrsi.
Alles hiljem leebus pisut,
Karistust siis vähendades
Laskis viljapeadel olla
Kõrre otsas lühikeselt.

Möödukus läind meelest rahval,
Muudetud on vanu kombeid.
Halbu tegusid nad aina
Edasi seal sooritasid.

Ükskord keegi naisterahvas
Sündsusetult käitus jälle:
Pesnud mähkmeid, taeva serva
Kuivama need riputas ta.
Kohe juhtus imeasi,
Taevas kõrgemale kerkis,
Igaveseks katkes side
Niisiis maa ja taeva vahel.
Sellest saadik näeme taevast
Kõrgel üleval ja kaugel,
Sinisena peade kohal –
Sinna püüdleme me aina,
Aga kohale ei pääse,
Jumalaid ei kohta enam.
Inimesed õudusega
Nägid, õnn et ära kadund.
Kibedasti kõik siis nutsid,
Palvetasid vagas usus,
Roimad üles tunnistasid,
Patustele panid pahaks,
Ranget kohut mõistsid neile,
Õnne kaotust ette heitsid.
Köldösin, me õnnis hoidja,
Halastas siis vaeste peale
Armurohke südamega,
Kahju hakkas tühistest tal:

*Zök Gerber – pidu kevadtööde lõpetamise tähistamiseks.

Valmistas ta imekasti,
Pingul keeled peale tõmbas,
Tegi heliseva kandle,
Mitmekeelse hüva pilli
Leiutas ta lohutuseks
Patustele, armetuile
Peenekõlalise pilli,
Selle imeriista saatis
Rahva kätte taevasinast,
Kõrgele mis tõusnud oli.
Kannel tasakesi laskus
Halava seal rahva sekka,
Otse taevast alla tuli.
Ootaja ning lootja rahvas
Võttis imeanni vastu,
Õndsas Kõldõsini kingi.
Kandlekeeled helisesid ,
Sellest saadik vanu viise
Mängitakse vahval pillil.
Kõldõsini kingitus see
Saadetud on meenutamaks
Ammuseid ja kaugeid aegu,
Imekauneid aastaid vanu,
Taevas lähedal kui oli,
Madalal me maade kohal,
Inimesed taevas käisid,
Kõndisid seal taevateedel,
Jumalaga juttu vestsid.
Helisevad kandlekeeled
Eellaste kui viise laulvad,
Tungivad meil südamesse,
Süda sulab tahtmatagi,
Silmist pisaraid meil voolab,
Hing on härdunud ja vaga.

Kandlehelid unustusse
Sunnivad meid sukelduma,
Kõike ilmas unustama,
Taga nutma mööda läinut,
Mineviku helget aega.
Noored kuuldes meenutavad
Lapsepõlve kuldseid aastaid,
Muretust ja rõõmsaid mänge.
Täiseas tuletavad meelde
Oma uljast noorusaega,
Vägitegusid ja vaprust,
Käte jõudu, silma täpsust,
Meenutavad jahilkäike,
Tabatud kui karu, põtra.
Vanad sajandite taha
Mõttes rändu sooritasid,
Esiisa jutud meeles,
Kuigi mulla all nood ammu.
Paremad need olid ajad,
Põllul saagid olid suured,
Elu kulges õnnelikult,
Oli lihtsam, aga kindlam.
Tahtmatultki meenutavad
Kõldõsini, elu hoidjat,
Hoolitses kes väsimatult
Armetuma rahva eestki.
Tahtmatult siis niisutavad
Pisarad nii noore nägu
Kui ka vana kortsus palet.
Laul neid kõiki nutma paneb
Kauge mineviku pärast,
Eal mis tagasi ei tule.

VIIES LAUL

VORŠUD*

Inimesed, ilma jäänud
Elust endisest ja kaunist,
Kibedasti kurvastasid,
Kaotatud nad kahetsesid.
Rääkisid neil vanad mehed,
Kuidas ennemuiste käinud
Köldösin siin maa peal aina,
Elas õnnelike keskel,
Viljasaagid rikkad olid,
Kõike külluses siis oli.
Meenutades Köldösini,
Jumalat ja elu isa,
Otsustasid kõik udmurdid,
Kokkutulekul, kenešil**
Köldösini paluda siis
Tulla jälle alla maale.

Suure, põlise ja valge
Pühitsetud kase alla,
Jõel mis kõrgel kaljurünkal,
Palvele kõik kogunesid,
Põlluharijad ja kütid,
Tulid siia kõik udmurdid
Mitmest soost – Vatkast ja iidsest
soost Šudzast, Kalmezist vahvast.
Üheskoos nii otsustati,
Et ei lahkuta siit enne,
Kuni tagasi ei tule
Nende juurde jumal-hoidja.
Palju päevi nemad seisid,
Pidevalt seal palvetasid,
Ööd ja päevad suures usus,
Palju ohvreid tõid nad talle.

* Voršud – suguvõsa kaitsja-vaim, esiema, õnne tagaja; igal suguvõsal on oma voršud, kelle soosingust sõltub suguvõsa liikmete käekäik.

** Keneš – kokkutulek, nõupidamine, koosolek.

Kõldõsin, see andja-isa
Halastas kui lastele ja
Küsis: „Mis on teile vaja?“
Palusid siis nemad teda,
Et ta tuleks jälle maale,
Elaks nende juures külas,
Nagu vanasti ta elas.
Kõldõsin ent vastas nõnda:
„Tulla maale ei saa enam,
Sest ma lubanud kord olen
Mitte elada te keskel,
Oma lubadust ei ole
Minul voli muuta eales!...“
Jumalat nad palusid siis
Näidata end kasvõi korraks,
Mõeldes teda kinni hoida
Jõuga, kui ta sinna ilmub.
Kõldõsin siis jälle vastas:
„Ei saa näidata end teile
Kasvõi lühikeseks ajaks,
Sest mu välimus on hirmus,
Kohe kui mind ainult näete,
Koolete te hirmu kätte.“
Uuesti siis palusid nad,
Et end ilmutaks ta korraks
Mitte tavalisel kujul,
Vaid et võtaks endale ehk
Püü või orava ta kuju.
Mõtlesid udmurdid nõnda,
Nagu jahimehed metsas,
Et nad võtavad ta kinni,
Jõuga hoiavad siis teda.

Kõldõsin, see õnnis isand,
Teadis nende salamõtteid,
Teadis, asjatud on plaanid,
Sest ta tugevam on nendest.
Hoolsat palvet kuulda võttes
Armuline hoidja-kaitsja
Näitas ennast vähekeseks
Patustele kaljurünkal.
Kase ülemistel okstel,
Mille all seal rahvas seisis,
Äkki tekkis, välja ilmus
Orav uhkes punakuues.
Jahimehed, need udmurdid,
Vibud üles sirutasid,
Oravasse nooled lasid,
Nooltega ta läbistasid.
Orav maha langes samas,
Inimesed sirutasid
Üles käed, et püüda saaki,
Õnn nii lähedal näis neile.
Kuid ei jõudnud langeda ta
Maani, kui seal kohe muutus
Orav laanepüüks ja üksnes
Karusnahk neil kätte kukkus.
Püü see lendas põllu suunas,
Kuid udmurdid-jahimehed
Sihtisid taas linnu pihta,
Eemalduv kui õnn kes oli.
Järel jõudsid täpsed nooled,
Tapva hoobi püüle andsid.

Püü siis kohe alla langes,
Aga maad vaid puudutanud,
Tiibu sirutades lendas
Kauni tedrena ta õhku...
Üle jõe see lind siis lendas,
Õnn taas pööras neile selja,
Kuid udmurdid-jahimehed
Lasid kolmandat veel korda,
Vibud tõmbasid taas vinna,
Vilisesid nooled lennul.
Surnud teder silmapilkselt
Hingetuna kukkus vette.
Aga vaevalt vett ta puutus,
Soovide ja õnne lind see
Otsekohe jälle muutus,
Sai tast kala, ahven vette,
Ahven sukeldus seal kiirelt,
Põhjaha varju kadus,
Mulla sisse, kus ju elas
Kõldõsin, see elu andja.

Nõnda nägid seal udmurdid
Kõldõsini muutumisi
Oravaks ja püüks ja tedreks
Metsadesse, kalaks vette.
Võtsid orava nad naha,
Suvenaha punase ja
Laanepüvi tiivakesed,
Võtsid tedre sabasuled,
Jõest ka kala kinni püüdsid.

Külatargad seletasid,
Et need asjad märgiks saavad,
Kõldõsini kehastuseks,
Õnne sümboliks ja täheks.
Nähes neid me meenutame
Möödunud õnnelikke päevi,
Õnne, mida pakkund saatus.
Tähised need meenutavad
Kõldõsini õndsat aega.
Kõik need esemed voršudiks
Saavad, tähistavad õnne.
Nahk ja tiivad, suled, kala
Õnne tähiseks on meile.
Püha õnne tähistajaid
Igavesti hoiti alles
Igas külas, suguvõsas,
Igas peres, igas tares.
Õnn, udmurtidele antu
Kõldõsini ilmutustest
Jäädavaks on mälestuseks
Päevadest, mis olnud kaunid,
Möödanikust meeldejäävast,
Eredalt mil säras päike,
Kauem püsis maade kohal,
Päevadest, mil oldi vennad.
Meie eellased ja emad,
Elasid kes muistsel ajal,
Kõldõsini õnneajal
Ka voršudiks saanud meile.

Õnne tähendab see sõna –
Esiemad tundsid õnne,
Emad õnnelikud olid.
Naisi nüüd neid austatakse,
Suguvõsa jaoks voršudilt
Ikka õnne palutakse,
Nad kui jumalannad meile.
Igal sool voršud on oma,
Õnnelik me esiema
Nagu suguvõsa looja,
Elanud kes õnneajal.
Suguvõsa nimeks tema
Ajast sellest kaugest, kaunist,
Lastelegi läheb üle
Põlvest põlve tema nimi.

Pere õnnemärk voršud on,
Esivanemate tähis,
Püha vaim ja püha ese:
Nahk ja suled, tiivad, kala.
Kellel südames on mõtted,
Teiste pilgu eest mis varjul,
Või on armsad salasooivid,
Salapüüdlused ja sihid,
Mida hindab, alal hoiab,
Sellel on voršud ju abiks;

Kaitsja on voršud me soole,
Suguvõsa esivanem,
Kõiki sugulasi aitab,
Kes vaid suguvõsa austab,
Esivanemad kel meeles.
Nõnda usk me rahval tekkis
Sellesse, et valgus kestab,
Headus kadunud ei ole,
Õnnemärgid et on alles.

Rahvas tundma sai nii usku,
Muutus paremaks, kui uskus.
Kõldõsin, me elu isa,
Selle lootuse tal andis.
Andis neil voršudi õnneks,
Eellastest ka mälestuse.

KUUES LAUL

DONDÕ RINGKONNA VÄGILASED

Läänepoolt udmurdi rahvas,
Kel vatka on nimeks, elas
Senini Vatka jõe orus,
Itta ootamatult suundus,
Idapoolsed kus udmurdid
Ehk kalmezid elutsesid.
Laiali udmurdid läksid
Mööda jõgesid ja orge,
Avaraid Vatkajõe välju,
Samuti Tšuptšijõe veeri,
Mööda looklevat Kilmezi.
Siis Soldõri tuntud mäele
Vägevaim udmurt kord saabus,
Suur Dondõ, me vägilane,
Kellel kaasas tublid pojad,
Vanem poeg Idna, too sangar,
Noorem poeg Gurja, kes osav.

Poeg Idna on kaugelt kuulus,
Tema korda saatis palju,
Millest senini udmurdid
Jutustavad lugulaule
Kandle kauni kõla saatel.
Mäele ehtas Dondõ siis
Võimsa linnuse Soldõri,
Kindlustas ta vallidega,
Ümbritses ta kraavidega.
Jõed Tšuptši, Põzep kus kokku
Jooksid võimsa mäe all orus,
Kõrgel järsul kaljunukil
Kindlustuseks keris linnus.
Sündisid Dondõl siin linnas
Veel kaks poega; vägilane
Üks – Vessja - ning peagi teine –
Noorel vürstil Zui sai nimeks.

Mesi oli siinne rikkus,
Valdus suur Dondõl siin oli -
Palju külasid jõekaldal
Ja Soldõr, see kuulus linnus.
Rajas vürst ka teisi linnu
Jõgedele mitmes paigas.
Poegadele need ta jagas,
Endale Dondõ ent jättis
Ümbruskonnas kolm vaid kohta:
Dondõkari* vägeva ja
Dondõgurti** uhke küla,

Endale veel ühe suure
Asula, Kläpgurti, jättis.
Seal Kläpgurti külas aga
Teine suguvõsa elas.
Allutas need vürst ent jõuga,
Oma põldudel nad tööle
Sundis linna läheduses.
Igal päeval töödel käisid
Nemad, võidetud Kläpgurtist,
Dondõkari juurde sõitsid
Üle jõe nad silla tegid,
Rajasid ka palktee sinna -
Iidse raja jäljed alles
Tänaseni on seal kandis.

Vürst Idna, see vägilane,
Lõuna pool sai oma ala
Suure isa maade hulgast.
Ka Soldõri linna sai ta
Veel Tšuptši, Põzepi kohal,
Jõed kus ühinesid üheks.
Kuid Idna Tšuptši jõe kaldal
Rajas teisegi veel linna,
Uus see pealinn nüüdsest oli,
Idnakariks nimetati.
Teisel pool Tšuptši ent jõge
Said Idnale lisaks linnad
Suur Glazkar ja veel Sepõtsi
Jõele Sepõtskari linnus.
Kaugel lõunas talle kuulus
Veel Idna-Dzjezjõgi linnus.
Lõpp ta valdustel siin oli,
Tähendab dzjezjõ ju: „värav“.
Kuid Dondõ kõik teised pojad
Palju vähem said kui veli,
Igaüks vaid ühe linna.
Halvema sai poeg, kes noorim -
Zuile, sangarile, kuulus
Valdus põhjapoolses laanes
Jõe Põzepi allikatel,
Tagapool Dondõ Kläpgurti.
Poeg Vessja kuid antud alad
Olid Idnakarist idas.

* Dondõkar - kar on udmurdi keeles linn, linnus; esineb sageli linna nime lõpusilbina (näiteks ka pealinn Izkar, Glazkar jne).

** Dondõgurt - gurt tähendab küla, esineb väga paljude külade nimedes lõpusilbina.

Vürst Gurja kuid ise rajas
Kaugemale oma linna,
Kus Tšuptši jõe ülemjooks on.
Linn see seisab mäe peal ülal
Kõrge järsaku laus veerel,
Gurjakar on selle nimi,
Gordiniks ka kutsutakse.
Kahe venna maade taga,
Kus Idna, Gurja on alad,
Lõuna pool ja idas olid
Jõgedel Tšuptši, Sepõts ning
samuti Sjõlta, Uzja soost rahvad,
Ühel Sjõltakar pealinnaks -
Mäel, Sepõtsi järsul kaljul -,
Uzjakar ent teisel rahval.
Ja Tšuptši jõe järsandikul
Veel uzjadel oli linnus,
Jõe see kohal seisis ülal,
Nimetus Karjõl sel oli.
Valdustes Dondõ need pojad,
Asulaid kui ehtasid,
Vennad loopisid siis palke
Ühest linnast lausa teise
Seitsme, kümne, kahekümne
Versta taha ühe käega.
Vürst Gurja nii vabalt loopis
Suuri palke Vessjakari
Linnuse jaoks, ehituseks.
Vürst Idna, see vägilane,
Püüdis palke lennult kinni,
Heidetud mis Sjõltakarist.

Loopisid nad nalja pärast
Vastastikku suuri palke.
Lendasid siis laante kohal
Ja Tšuptšijõe vete kohal
Palgid need kui vibult nooled.
Jõumees võimas üles tõstis
Tüve nagu kerge kepi,
Viskas õhku, nagu oleks
Noole välja lasknud vibult.
Palk see, noolena mis lendas,
Hirmsa jõuga kiirelt lendas,
Maha langes eemal, kaugel
Mitmekümne versta taga,
Prantsatas seal tuhmilt maha.
Sjõltakari linnuses siis
Elasid kalmezid vaprad,
Sama uhked vägilased.
Vahel sugulaste juurde
Läksid külla, kes Kalmezi
Või Valo jõel paigal olid.
Kui Sjõlta siis soovis minna,
Võttis hõbedased suusad,
Imelised sõiduriistad,
Pani endale need alla.
Hõbesuusad otsejoones
Õhku tõusid, inimese
Kaasa viisid kõrgel õhus
Üle põldude ja luha.
Ühe hetkega nii kandus
Vägev mees Kalmezi juurde,
Läbis versta nelikümmend.

Sjõltakari omad tihti
Taplesid Idnaga võistu.
Vägev vürst Tšuptši jõelt viskas
Nende pihta suuri vihte.
Rauast valatud need vihid
Olid väga rasked, kaalult
Puuda nelikümmend küllap.
Too Idna kui vihi võttis,
Ainult ühe käega heitis
Kümne versta kaugusele
Lõunasse Tšuptši jõe taha.
Vürsti viht see lendas üle
Orgude ja suure metsa
Nagu kivikene mingi,
Äkki viht see maale langes
Taeva kõrguselt kui kivi
Keset sjõltalaste linnust
Nende hämmastuseks suureks.
Teise vihi otsekohe
Vürst Idna veel kaugemale,
Nüüd Karjõli pihta heitis.
Viht Tšuptši jõe kohal lendas,
Piki orgu vete kohal,
Väike täpp kui oli õhus.
Viht see üle kolme küla,
Lendas, üle kolme linna,
Vesjakari, Gurjakari,
Lõpuks üle Uzjakari.

Kaaluviht siis ootamatult
Kukkuski Karjõli linna,
Suure mürinaga langes,
Põrkus mullapinnalt üles –
Kõik kalmezid imestasid.
Loopisid me esiisad
Nõnda palke, vihte raskeid
Järeltulijate imeks.
Kõik nad olid vägilased,
Jõudu oli liiga palju,
Selle ülejäägi pärast
Võistelda nad tahtsid aina.

Ühel korral võistlesid ka
Vana vürst Dondõ, see vägev,
Oma pojaga Idnaga.
Nemad kihlveo pandiks panid
Osa maid Tšuptši jõe ääres,
Mäel Glazkari linna vastas.
Kahe kõva vürsti võistlus
Kestis üliväga kaua,
Kippus sootuks viiki jääma
Lõpuks vana vägilane
Maha heitis vastase ja
Niisiis võitis oma poega.
Kahanes ju aasta aastalt
Jõud – mis põlvkond edasine.
Mäele ehitas Dondõ siis
Linnuse Tšuptši jõe kaldal,
Utemkar sel andis nimeks,
Seisis see Glazkari vastas.

Vürst Dondõ poeg Zuile valis
Pruudiks tütarlapse kauni,
Valis miniaks Ebga ta
Heast vatkade sugukonnast.
Lõbusad siis peeti pulmad,
Zui sai oma elupaigaks
maa Põzepi alamjooksul.
Zui, Dondõl see kõige noorem,
Oli nõrgem jõugi poolest.
Vürst Dondõ veel võimas aga,
Jõumees täies vägevuses,
Isegi Idnad ta võitnud.
Vana oli kehalt tugev,
Kuid ka hinge säilitanud
Väga elava ja noore.
Minia Ebga ent kaunis,
Imeilus noorik oli,
Õrnad põsed näkku loodud,
Silmad sinised ja selged
Nagu taevasina kaugel,
Nagu rukkililled põllul.
Vanamees Dondõ, näe, armus
Äkki oma miniasse,
Tahtis üle lüüa pojalt
Nooriku vatkade rahvast.
Polnud väge Zuil, sel noorel,
Seista vanamehe vastu.
Isegi Idna, kes vägev,
Kaotuse sai vanalt isalt.
Õrnutes Dondõ Ebgaga,
Vürst, kes nooruslik, täis jõudu,
Noorenes nüüd kogu hingest.

Ja Ebga ei suutnud vastu
Seista äia võludele:
Magusad ta kingitused,
Meelitasid kuldsed ehted,
Noore pilku kütkestasid;
Kõlisevad riputised,
Kahe peaga draakoniga,
Hobustega, luikedega –
Pikad ketid rippusid ja
Nõnda kaunilt kõlisesid
Igal sammul kõndimisel.
Kõlisevad riputised
Noorukese perenaise
Rikkusest ju kõnelesid.
Looma kujutised hoidsid
Võõra kurja silma eestki.
Ja Ebgad veel meelitasid
Kõrvarõngad kividega,
Kas topaas või muud kristallid
Hinnaliseks kaunistuseks.
Peibutas nii kinkidega
Vürst Dondõ noort miniat, tal
Pakkus vaimustust ja õrnust,
Mida poeg ei suutnud anda.
Ja Ebga siis alistunult
Äia majja hakkas käima,
Pettis vürsti Zuid ta nõnda,
Allus vana võludele.
Zui, ta vürstist abikaasa,
Pahameelt kuid endas peitis,
Mõtles ebaõnnest nõnda:

„Isa elagu, kuis soovib,
Kohtunik ma pole talle,
Elan ise oma maadel,
Tööd ja tegemist on küllalt,
Ma ei hakka muretsema
Truudusetu naise pärast,
Kas on mõtet kurvastada
Lolli eide patu pärast?
Oma põlgust talle näitan,
Häbi langeb tema peale.“
Kui Ebga sai sellest teada,
Punastas ta põsed mooniks,
Kõigi ees tal hakkas häbi.
Zui tast, truudusetust lahti
Ütles, teda häbistas nüüd
Oma rahva ees ja nähes.
Naisel neimaks võimu polnud,
Ta ei tapelda ju saanud.
Läks Ebga siis vürsti majja,
Vanamehe enda juurde,
Palus abi, kättemaksu.
Kuigi vana oli süüdi,
Pojale ei tahtnud häda
Minia vaid tuju pärast,
Zuid ei kutsunud ta välja.
Vürst Dondõ on rahul hoopis,
Poeg et lohutust on leidnud,
Naise pärast et ei nuta,
Kurvasta ei patu pärast.

Nii Ebga sealt ära läheb,
Oma teise mehe juurest,
Leidmata, jah, temalt tuge,
Läheb ära oma koju.
Kuidas võiks ta poja vastu
Minna, kui on ise süüdi?
Nüüd Ebga siis vihastades
Sepitseb üht pahategu,
Haudub kättemaksu kurja
Omaenda häbi pärast:
Saadab abikaasa juurde
Külmaverelise tapja,
Reeturliku löögiga too
Vürsti Zui seal kohe surmab.
Enneaegu lakkas süda
Töötamast me vürstil üllal,
Nõnda õnnetumalt juhtus
Juba noores põlves mehel,
Salakavaluse ohvril.
Armastas Ebgad ta algul,
Kunagi ei petnud teda.
Mitte ta ei teinud liiga
Naisele, vaid talle tehti,
Kannatas nüüd uuesti ta
Naise salasepitsusest.
Orus kaikus leinahala,
Itk Põzepi vete kohal:
Zui, me vürst on õnnetumalt
Surnud, tapjast veristatud.

Rahvas hämmelduses suures
Kahtlustamas oli mörva,
Näitasid siis näpuga nad
Ja vürstinnat süüdistasid.
Nüüd Dondõ kui unest ärkas,
Mida et on korda saatnud?
Oma pojalt võttis naise,
Too nüüd tappis noore vürsti,
Kättemaksuks tema poja.
Zui, see sangar, kurb vaid oli,
Valitseja tark ning mõtlik,
Tugev oma õnnetuses,
Isale ei maksnud kätte.
Vürsti kohuseid ta täitis
Õiglaselt, ei teinud liiga
Reeturliku naise pärast.
Aga Zuid ei olnud enam,
Noorimat ei olnud poega,
Uhket vägilast ei olnud,
Õnnetu Dondõ nüüd nuttis,
Miniale ette heitis,
Laitis tema tegu karmilt,
Süüdistas Ebga kui tapjat.
Ta ei armastanud enam,
Soovinud ei hellitusi,
Ajas ära teda linnast,
Oma kodust, lossist suurest.
Noor vürstinna murelikult
Lääne poole ära rändas,
Rajas linnuse Tšuptšile,
Oma äia maade peale.

Linnus Ebgakar sai nimeks.
Seal vürstinnana ta elas,
Ümbritsesid sõbrad teda,
Meenutasid hüva elu.
Vürst Dondõl ei meeles olnud
Enam kaunitar vürstinna.
Ise oli tapma tõugand,
Süüdi oli pahanduses.
Oma maad Ebgal nüüd olid,
Vürst Dondõ ei segand teda
Valitsemast nendel maadel.

Sünnitas Ebga ent poja.
Muistse kombe kohaselt ta
Tõi Dondõ siis juurde lapse:
Kes on vanim suguvõsas,
Lapsele see nime paneb.
Vürst Dondõ ent kurjalt võttis
Sülle selle pisikese
Ning tal nime tõesti pani.
Poja võõraspoja nimeks
Sai Tšibin, mis oli tõesti
Naljakas ja hirmus nimi,
Sest tšibin on sääsekene.
Nõnda mõnda sõimatakse,
Pahasti kui tahetakse
Õelda, põlgust näidatakse.

Sai Tšibin Dondõlt ka väikse
Valduse ja maadelapi
Just vürstinna maade kõrval,
Ehitas Tšibin kord linna,
Tšibinkar sel oli nimi.
Vihastas vürstinna väga,
Kui sai teada poja nime,
Kui ta seda otsust kuulis.
Viha valitseja vastu
Naine südamesse peitis,
Kuritööks taas oli valmis
Pahane vürstinna hinges.
Loomus oli tõesti äge
Sel Ebgal, vürstinnal julmal,
Salakavalal ja kaunil.
Jälle saatis salatapja
Vana vürst Dondõ ta juurde,
Tappa et ka teine vürst seal,
Keda armastanud oli,
Kätte maksta tahtis jälle.
Nii Ebga kord tappis mehe,
Kui Dondõ tal armas oli,
Nüüd ka tolle tappa lasi,
Hukatust tõi mõlemale.
Said Dondõ nii päevad otsa,
Kui Ebga poolt saadetu noa
Vürsti südamesse torkas.
Viimse hingetõmbe tegi
Vürst Dondõ, suur vägilane,
Elutu ta keha raskelt
Langes alla mulla peale.

Kuid kui valitseja keha
Kukkus maha näoli, kohe
Sellest kohast lendu tõusis
Suur ja valge luik üks vägev.
Laiali löi oma tiivad,
Lendas taeva kõrgustesse,
Kadus sinilõpmatusse,
Kus Inmar, me jumal elab.
Lõppesid Dondõ siis elu
Pika valitsuse aastad.
Oli võimas, kuulus vürst ta,
Õiglane udmurtidele.
Vürst Dondõ ka pärast surma
On udmurtidele kaitsja,
Neile, kes veel mäletavad,
Tänaseni meeles peavad.
Ta voršudile nad palvet
Peavad; suguvõsa kojas
Luige kujutist te näha
Võite mõnel pool veel praegu.
See voršud on muistsest ajast
Vürstide Dondõde sümbol.
Igal aastal, kevadel, kui
Puud kõik haljendama saavad,
Luigena voršud see püha
Lahkub puhtast palvekojast
Läbi katuse, kus muistne
Suitsuava kolde kohal.

Nelikümmend päeva elab
Vabaduses, kodukandis,
Ringi lendab enne suve,
Puud kõik haljendavad sellal,
Ripuvad ka urvad kaunid
Kaskedel kui kõrvarõngad.
Metsad täis on maitsvaid lõhnu,
Punetavad lilled väljal,
Jõed on jälle veterikkad.
Sellel ajal õnn on lähem
Kui mis tahes aastaajal,
Tollal nooreneb kõik loodus,
Hingame siis sügavamalt,
Näos ka kortsud silenevad,
Naeratus ei lahku huulilt.
Aastaaeg see meenutab meil
Möödunud õnnelikku aega,
Kõldõsini kaunist aega,
Hiljem kangelaste aega,
Vägevate vägilaste,
Suurte, tugevate aega.

Meenutame, mis seal juhtus
Pärast suure vürsti surma
Mõrtsukate käte läbi.
Ta eest peagi kätte maksti
Isemeelsele Ebgale.
Nördinud udmurdid olid,
Sõjaga ta vastu läksid.
Isemeelne see vürstinna
Vastu neile ju ei saanud.

Linn sai sõjas vallutatud
Ja vürstinna vangi võetud.
Kuid ta verega udmurdid
Käsi määrida ei tahtnud.
Kogu rahva kokku tulles
Otsustati ühel meelel
Alla visata sealt kaljult,
Ebgakar kus kõrgel seisab,
Salakavala vürstinna
Siin Tšuptši jõe voogudesse.
Nii Ebgaga seal leidis otsa
Vee all märjas lossikambris,
Suri jõe ta külmas hauas.

Vürst Idna sai valitsejaks
Rahvale Tšuptši jõe kandis,
Nii vatka, kalmezi soole.
Vürst Idna käis suuskadega,
Temal olid kuldsed suusad,
Kiiresti need kandsid teda,
Hetkega paarkümmend versta.
Vürst kui jahile läks ise,
Võttis kaasa vibu, nooled,
Põue pani äsja ahjust
Välja võetud leiva kääru.
Leib ei jahtunudki rutem,
Kui Idna seal suuskadega
Kiirelt liikus mööda metsa,
Kuhu kohta jõuda tahtis,
Püüniseid et üles panna.

Ratsu seljas vürst ei istund,
Seisis sadula peal püsti.
Nõnda ikka hirmsal ilmel
Varnlaste ta vastu liikus,
Mõõgaga kuis julgelt vehkis.
Vürst Idna ka väga rikas,
Elas heledas ta majas,
Naine siidi riidetatud,
Kuldsed särased tal rõngad,
Käies kõlisesid ketid.
Vürsti majas pidulauaks
Kaetud kuldsed nõud seal aina,
Pidu peeti lausa ööni.

Kaua elas vürst see vägev,
Valitses ta palju aastaid
Ja kui tundis pika elu
Viimseid päevi lähenevat,
Läks ta Idnakarist välja
Ühe kõrge künka tippu.
Sellelt suurelt künkalt nägi
Kaugusesse, avarusse,
Sinasid kus kõrgendikud,
Metsatihnik oli vines,
Rohetasid orud kauged,
Helkisid Tšuptši jõe looked,
Külad küngastel kus seisis,
Asulad ja linnad uhked.

Vürst Idna siis võttis vibu,
Neljal korral tõmbas vinna,
Neli noolt ta laskis lendu.
Nooled kadusid seal silmist,
Lendasid need kaugustesse,
Maha kukkusid nii idas
Kui ka läänes, lõuna kandis,
Samuti ka põhjas kauges.
Vürst Idna siis lausus vande,
Käskis ta udmurtidel siin
Kõikjal vürsti meeles hoida
Nendel maadel väga suurtel,
Kaugusel mis noolelaske,
Kujaskoni* sooritati.
Nüüdki kõik udmurdi pered
Kevadeti meenutavad,
Linnusele kogunevad,
Kujaskoni läbi viivad,
Mett ja mõdu manustavad
Esivanemate hüveks,
Jutustavad möödunud ajast,
Mõttes käivad minevikus.

---

* Kujaskon – esivanemate mälestamise kombetalitus.

SEITSMES LAUL

KALMEZI VÄGILASED

L
iikusid Tšuptši jõel itta
Parved ridamisi vetel,
Parvedel udmurdid tublid,
Mees ja naine, terve pere,
Pojad, miniad ja tütreid,
Väid ja lapsed, lapselapsed.
Kulgesid nad ülesvoolu
Laantesse, kus uusi paiku
Otsisid ja raadasid seal
Põldu, maju ehitasid,
Rajasid uut kodukollet.
Nõnda metsadesse läksid
Paikadest, kus esiisad
Seisid, otsima uut õnne.
Elasid Tšuptši jõe kaldal
Ammu kaks kalmezi venda,
Asunud siin olid kaua.

Nende maadele vatkad need
Paigale nüüd tahtsid jääda,
Paigale Tšuptši jõe äärde.
Vaidlesid siis suguvõsad,
Kes peaks asuma ses paigas
Ja kalmezid nõuski olid
Laskma tulijaid ka sinna.
Jonnakas vatka kuid rahvas
Koos siin elada ei tahtnud,
Nõudsid nad, et need kalmezid
Läheksid siit omaette.
Ümbrust uurima koos läksid,
Valdustes seal ringi käima.
Õõ sai kätte neid ses paigas,
Kaks kus jõge kokku saavad:
Uzegvai, mis liival madal
Ja Parzi, mis metsas voolab.

Siin nad peatusid ja rahus
Ööseks puhkama kõik heitsid.
Üks kalmezi vendadest seal
Magas rahulikult, raugelt,
Teisel oli aimus hinges,
Tema magajat vaid teeskles,
Vaatas ringi, ära nägi,
Kuidas tulnukas vatka see
Tasakesi üles tõusis,
Kuulatas, kuis hingasid nad,
Võttis nua, pähe löi ta
Kõrval magavat kalmezi,
Mehe ära tappis hoobilt.
Teine üles hüppas kohe,
Nua käest vatkal ta rebis.
Tapja põgenema pistis.
Varahommik pealt siis nägi,
Kuidas veli mattis velje,
Kus Parzi ja Uzegvai jõed
Vaiksed, voolamas on kokku.
Korraldas siis joogiohvrit
Veli velje värskel haul.
Lausus nüüd kalmez ka vande:
„Uzegvai las ikka voolab,
Kuid Parzi laus verd nüüd kandku.
Las Parzi jõe rahvas jääda
Õnnetuks ja väikseks arvult.“

Ja kalmez siis ise lahkus
Sealsest paigast linna poole,
Kuid vatka Parzile asus,
Needusest ta polnud teadlik.
Kõik parzilased on vaesed,
Korratud ja virisejad,
Tülitsejad, kohtuskäijad,
Joodikud ja vargad puha.
Nii kalmezi needus mõjus
Kogu suguvõsa vastu,
Kelle esiisa mõrvar,
Kelle kätel oli veri.
Needuse ent vastu aitab
Joogiohvri toomine seal
Süütu ohvri haua kohal –
Ning Parzi jõe kaldal tihti
Kujaskoni sooritakse.
Kuid kalmezi elupaigast
Männi känd on ainult alles,
Seda austatakse aga
Nagu muistse elu jäänust.
Seal kalmeze pole enam,
Kõik Tšuptši jõe kaldapealselt
Läinud lõuna metsadesse,
Jõed Kilmez, Valo kus voolul.

Asusid udmurdid laialt
Metsadesse, orgudesse,
Jõgedele kõikidele.
Parved vetel sõitsid aina,
Parvede peal inimesed –
Need udmurdid sõitsid ringi,
Lõunasse kalmezid läksid,
Ent Valo jõel ülesvoolu
Sõitis suur dokjade sugu
Vürstitari juhtimisel.
Mööda Vadi allavoolu
Põhjast lõuna poole kolis
Ka dukljade metsarahvas.

Kaunitar Valo jõe kaldail
Koha sai dokja see haru.
Seasel kaldal paik on, millel
Sjöd-Toles-Vordon on nimeks,
Tähendab mis musta masti
Varsa sirgumise paika.
Seal Valo jõe sügavustes
Elanud on vesihobud,
Uhked süsimustad ratsud,
Kellel olnud tiivad seljas.
Ööseti Valo jõe vetest
Väljus hobuvürst üks tore,
Väludel et rohtu süüa,
Lõhnalilli krõmpsutada.
Ratsu oli lumivalge,
Suure lakaga, mis laines,
Külgedel ja seljas aga
Mustad laigud, mustad täpid.

Sügavamas hauakohas,
Räägitakse, elanud ka
Vetehaldjad, keda rahvas
nimetas vumurtideks seal.
Pea neil olnud õlgadel kui
Tohutu üks ümar kera,
Juuksed ülipikad rippu,
Värvilt vetikrohelistel.
Nende kered olnud külmad,
Lohmakad ja väga lõdvad,
Silmad läiketa neil olnud,
Täitsa tuhmid, liikumatud.
Vahel vetehaldjad tulnud
Üles jõevee pinnalegi.
Näha võis siis käratsejaid,
Külmaverelisi tonte,
Paharette, näotuid vördjaid.
Imehobune too valge
Nõiutud ent oli nõnda:
Kui te raua viskaksite
Vette, mil ta kaldal viibib,
Vetevoolust välja tulnud,
Siis ta tagasi ei enam
Saakski minna vetevalda.
Pimedal kord öösel oli
Üks dokja, üks metsaraidur,
Ööbida ses kaunis paigas
Kavatses Valo jõe kaldal,
Töödega et alustada
Üsna vara koidu ajal.

Muidugi tal rauast kirves,
Suur ja terav, oli kaasas.
Öösel jõe seest ootamatult
Välja ilmus kaunis hobu,
Lumivalget imemasti,
Muud ent värvi täppidega.
Metsaraidur rauast kirve
Sedamaid siis viskas vette.
Läski täide nõidumine,
Hobu tagasi ei saanud.
Ratsu jooksis piki jõge,
Kappas mööda kallast aina,
Hommikuni jooksis kiirelt,
Lõuna poole tormas hädas.
Valgenes, dokja nüüd rahvas
Põllule läks üles tõustes.
Nemad äkki nägid hobust,
Väsinud kes tormamisest.
Hämmeldunud nähtud imest,
Nood kalmezid otsekohe
Teele asetasiid tõkked,
Ratsu kinni võtta tahtsid.
Uus-Dokja seal külas lõpuks
Õnnestus neil kinni püüda
Vetevallast pärit looma,
Säravaimat imehobust.
Sjöd-Toles-Vordonis varsti
Sündis varss, kes musta masti,
Imekaunis väike hobu.

Hobused need tiivulised,
Imetõugu ratsud kaua
Elasid dokjade juures.
Imeratsud olid kiired,
Lausa lendasid nad õhus,
Ainsa hetkega nad üle
Kümne versta läbi jooksid.
Tiivad öösel näha olid
Hobustel, kes jõest on pärit,
Päeval näha neid ei saanud.
Peremees kui öösel suundus
Imeratsu latri juurde,
Enne vilistas ta valjult,
Hobune et kokku paneks,
Karvadesse peidaks tiivad.
Tiivulist kord joota tahtis
Peremees üks värske veega,
Talli astus öisel ajal,
Unustades vilistada.
Vaevalt jõudis talli minna,
Vaatas hobusele otsa –
Sellel hetkel tiivad seljast
Kadusid sel igaveseks.
Kauged järeltulijad neil
Imehobustel, kes vetest,
Kuulda, tänaseni alles
Veel Ujo-Dokja on rahval,
Suurepärased ja kiired,
Lennata kuid nad ei suuda
Enam, tiibu pole seljas.

Ilmusid Kilmezi jõe
Kahed rahvad ühel ajal:
Jõelt Tsuptši kalmezip tulid,
Kolisid siis sinna kanti,
Ida poolt ent tulid võõrad,
Mari rahvaks nimetatud.
Võõras oli keel sel rahval,
Tundmatust nad sugukonnast.
Siis kalmezipidel Tutoi veel
Oli juhiks, kuulus, vapper,
Oma sugukonna tõi ta
Põlismaande, suurde, laia,
Jaheda Valo jõe äärde.
Samal ajal tulid marid,
Valida nad tahtsid samas
Oma asulale kohta.
Kokku lepiti, et võistlus
Vaidluse neil lahendagu.
Kes on tugevam, see jäägu
Oma rahvaga siis siia,
Kaotaja kuid ära läheb
Teise kohta, muile maile.
Seal kalmezipi pealik vägev
Pani ette maridele
Lüüa jalaga üht mätast,
Üle jõe see virutada.
Mari pealik nõustus kohe
Selle ettepanekuga,
Kuid Tutoi eest salamisi
Oma mätta läbi lõikas,
Kohalt kuid ei nihutanud.

Mari kaval pealik astus
Võistlusesse esimeseks,
Jalaga lõi mätast julgelt,
Lendas üle jõe see kohe,
Kalda peale kukkus maha.
Lõi Tutoi siis oma mätast,
Hoopis suuremat kui teine,
Kõrgele see õhku tõusis,
Üle vete kaares lendas,
Maha langes kaugel metsas.
Mari kaval pealik nägi
Nüüd kalmezipi paremust ja
Tunnistas, et oli mätta
Läbi lõigand enne võistlust.
Nii kalmezipid paigale jäid,
Nende valdustesse tulnud
Marid aga taganesid,
Lääne poole ära läksid.

Kuid šudzjade vägev rahvas,
Siinsetel kes maadel olid,
Jagunesid kahte ossa,
Kui kalmezipid siia tulid.
Üks neist haru põhja lahkus,
Asusid nad Komi jõe,
Teine lõuna pool kuid ühte
Sulandus udmurtidega.
Teame, et udmurtidest ju
Need šudzjad on hoopis lõunas,
Järe tulijad nad noile.

Näost neid ära tunda võime,
Lillat värvi rõiva järgi,
Mis on jäänud minevikust,
Aegadest, kui kauplemine
Värve lõunamaadest toonud,
Meretagustest ja kaugeist.
Liikudes siis lõuna poole
Kohtasid šudzjaid kalmezid.
Suur sudzjade vägilane
Võttis kahe suure kase
Ladvast käega kinni, maa seest
Juurtega need välja tõmbas,
Sidus kased kokku sõlme,
Asetas need raja peale,
Kuhu liikusid kalmezid.

Kui kalmezid sinna jõudsid,
Nägid nad šudzjade maadel
Kahte sõlme seotud kaske,
Mis neil teele olid pandud.
Seda nähes otsustasid
Imestunud need kalmezid,
Et nad kuidagi ei tule
Üksi toime sangareiga,
Kes seal maadel elutsevad,
Sinna minna neil ei tasu.
Nii kalmezid pöörasid siis
Tagasi Kalmezi jõe.

KAHEKSAS LAUL

VÖITLUS MARIDEGA

Muistsetel kalmezidel kord
Olid vägevat kolm vürsti:
Vürst Bursin-Možga Ljukast ja
Vürst Sjolta, ta noorem veli,
Järglased Tšunja nad harust.
Kolmas vürst Bigra ent vägev
Oli saabunud Sezjolist.
Kõikjale možgade sugu
Imbunud kui peremees on,
Valdused on nendel suured.
Vürst Možga-Bursin on kõige
Tugevam kalmezide seas,
Ta udmurtidest on kõige vapram.
On utsad ta allutanud,
Nende valdused on võtnud,
Maksud neile peale pannud.
Võidelnud možga šudzaga,
Asunud ka lõuna poole.

Külasid možgadel palju:
Sjam-Možga, Sjumsi-Možga ja
Uvavož, suur linn, kus kokku
jooksevad Valo ja Va jõed.
Edasi on lõuna suunal
Možgakar, mis rahvarohke.
Vürstid kohut mõistsid, nagu
Seadus eellastest on jäänud.
Õiglased nad olid rahval.
Kusagil kui algas sõda,
Kohe lahingusse läksid
Vapraste eesotsas nemad.
Meeles on need kangelased,
Nendest mälestus ei kustu.
Seni lauldakse meil laule
Vürstidest neist õigemeelseist,
Nende vaprustest ja rammust,
Kes nad taplustele varmad.

Kiites nende tegemisi,
Vanad noori õpetavad:
„Olge nagu nemad, kanged,“
Räägivad neil ühtelugu.
Lauldakse Možga-Bursinist
Ja Sjöltagi võitlemistest,
Sellest, kuis Sezjoli vürst kord
Maridega vapralt taples,
Vibust neisse nooli lasi
Seitsmekümne versta taha.

Pilvi sõuab mööda taevast,
Vägev isand maa peal kõnnib,
Kuue versta taha kuulda,
Vappuma lööb maa ta sammust.
Vürst Možga see nõnda astub,
Taplusesse läheb vastu
Maridele, vaenlastele.
„Kuhu lähed, kallis?“ küsib
Nüüd Bursini naine mehelt.
„Maridega taplema ma
Lähen, vägevaid neid lööma.“
„Ära mine, mees, mu üllas!
Raiuvad su katki nemad,
Inetuks su keha teevad,
Elus vere hävitavad!“

„Minema pean kindlasti ma
Lahingusse vaenlasega.
Sina vaata, kus ma olen,
Maride kui vastu võitlen.
Kui mul halvasti seal läheb,
Saada mulle otsekohe
Terav saabel, tehtud taignast.“
Ratsule Možga siis kargas,
Võiku masti hobusele,
Kihutas kui nool ta teele.

Ratsutas seal maridele
Läände vastu, tee viis jõeni,
Sild kus oli ehitatud.
Aga kavalad need marid
Sillasambad märkamatuult
Läbi saaginud seal olid.
Vürst Možga kui jõeni jõudis,
Üle silla sõita tahtis,
Aga võik jäi seisma äkki,
Edasi ei läinud üldse.
Vürst Možga seal ilmaaegu
Teda piitsutab ja sunnib.
Kollane see ratsu nagu
Väsinud, ei minna suuda.
Vürst Možga siis maha hüppab,
Teise hobuse ta võtab,
Valge tuhkurhobu valib.

* Bernhard Munkäcsi tekstis räägitakse illjan-saablist, kusjuures mõiste „illjan“ on tänaseni selgusetu. Bursini naine saab aru, et tegemist on taignaga (õlnjan) – sõnad on kõlalt sarnased.

Valge hobu minna tõrgub,
Tuhkrut paigast ei saa lahti,
Nagu võikki tunnetab ta
Ohtu varitsemas eespool,
Üle silla et ei pääse.
Kuid Možga, see julge sangar,
Kipub lahingusse väga,
Mari kavalust ei aima.
Kolmanda siis ratsu võtab
Vahetuseks vürst Možga ning
Jälle sadulasse hüppab.
Hobune see tähniline,
Ratsu kahevärviline.
Vürst Možga löi piitsaga ja
Hobu pika hüppe tegi,
Silla keskele ta kargas,
Otse keset silda maandus.
Hirmus ragin sealt siis kostis,
Mürin otsekohe kaikus.
Ei see äike olnud õhus,
Vägev sild nüüd kokku langes,
Vette varisesid postid,
Vaenlastest mis läbi saetud.
Vürst Možga nii jõkke kukkus,
Tähniratsuga koos vette
Kõige sügavamas kohas.
Jõkke kukkunud Možga nüüd
Oma viga äkki mõistis,
Jalamaid ta taipas, ratsud
Miks ei tahtnud silla peale
Minna, toimised neil vaistud.

Hüüdis vürst siis pahameeles:
„Tähnikhobu kõlblik on vaid
Siis, kui hobuseid ei ole
Teisi, paremat mis tõugu.
Marid nendega siin sõitku,
Need udmurtidele hukuks!“
Marid kõik Bursini juurde
Tõttavad ja seal siis ümber
Piiravad me vägilase,
Nagu sipelgad nad väiksed,
Nagu putukad kõik ringis
Ümber vürsti võimsa keha.
Nüüd Možga, see võimas sangar,
Ütles relvakandjale siin:
„Mine võimalikult ruttu,
Kiirusta mu naise juurde,
Sinuga las saadab saabli,
Mis on valmistatud taignast.“
Taignast saabli all ta mõtles
Vahedat üht rauast tera,
Mille tatarlastelt toonud
Oli laia Volga kaldalt.
Kaugelt toodud terassaabel
Oli vaskse pidemega.
Taipamatu ent vürstinna
Võttis nõuet sõnasõnalt,
Tegigi ta taignast saabli,
Kaaluks millel tosin puuda.

Saatis vürstile ta saabli
Mitte terasest, vaid taignast,
Uskus, et ta täpselt täitis
Oma mehe antud käsku,
Kuulekust et ilmutas ta,
Võiduks hästi kaasa aitas.
Vürst Možga seal võimsa jõuga
Vaenumeeste ründeid tõrjus,
Ootas teravat ta saablit.
Saabus tagasi ent saadik,
Vürsti relvakandja, naiselt
Armetu tal saabel kaasas,
Mis on valmistatud taignast.
Vürst siis ilma saablita nüüd
Võitles, paljakäsi sõdis.
Terve päeva taples sangar,
Öö ja päeva katkematult,
Vaenlastel päid otsast lendas
Nagu sügisvihma tilku.
Teise päeva võitles sangar,
Ööd ja päeva teistki vapralt,
Maridel päid veeres lausa
Nagu värskeid kapsaid põllult.
Kolmandat ta päeva võitles,
Päeva kolm nii võitlus kestis.
Vürst Možga ent kaotas jõudu,
Vägi lõppema tal hakkas.
Sangar õnnetu nüüd hüüdis:
„Arutu sa naine minul!
Kui sa sõnast saanuks aru,
Ei ma hukkuks kuulsusetult,
Põrmuks ei saaks minu keha!“

Ta vürstinnat needis lõpuks,
Enne surma lausus nõnda:
„Võtku naiseks mu udmurdid
Neiu vaba, vallaline,
Leske naiseks ärgu võtku,
Lesest naise pärast hukkun!“
Naiseks oli tal vürstinna,
Abielus enne olnu,
Mõtlematult võetud oli.

Marid tõstsid rõõmukisa,
Õhku täitsid hüüetega.
Vägev mees Možga näe nõrkes,
Lasi käed ta raugelt rippu.
Vägilase vaenlased siis
Panid kettidega raudu,
Peo seepeale korraldasid,
Oma saaki imetlesid.
Vürstist vang kuid vaatas kurvalt
Võidukaid neid juubeldajaid.
Õnnetust kolm juhuslikku
Võtsid jõu me vapral vürstil:
Mari meeste kavalus, et
Silla postid saeti läbi,
Kirju ratsu rumalus, kes
Ohtu polnud aimand ära
Ja vürstinna taipamatus,
Abielus teist kes korda.

Ise ka Možga, see sangar,
Ettevaatamatu oli,
Iseloom tal liiga äge,
Liialt kartmatu eks oli,
Mari kavalust ei tundnud,
Alt et veab see kirju hobu,
Lesest naiste tobedustki.
Nõnda hukkus vägilane,
Kes udmurtidele uhkus,
Tuline ja julge sangar.
Enne surma kõneles too
Vürst Možga veel maridele:
Käskis lahti lõigata ta
Keha, soolikad sealt võtta,
Käskis koguneda ringi,
Kõigil tulla ühte troppi,
Soolikaist end ümbritseda,
Kätega neid puudutada.
Kavalad need marid aga
Pelgasid Bursini soovi,
Tema viimset tahet täita.
Koos ei julgenud nad võtta
Soolikast sest kohe kinni,
Nemad ette tahtsid teada,
Mis võib juhtuda nii tehes.
Soolikad nad keerasid seal
Enne ümber suure posti.
Post see kohe tõusis taeva,
Vaatamata raskusele,
Nõnda suur, näe, vägi oli
Ka Možga ju soolikaiski.

Mis siis juhtuks, kui kõik marid
Võtnuks üheskoos sest kinni,
Tõusnuksid kas äkki õhku
Või ehk hoopis hävinuksid,
Seda me ei tea veel praegu,
Teame üksnes vürsti väge,
Suur mis mõõtmatu võis olla.
Marid aga võtsid vürstist,
Tulisest sest vägilasest,
Südame ja maksa välja.
Selleks südant süüa tahtsid,
Et ta vaprus neile tuleks,
Lõkkel küpsetasid ära,
Igaüks sest tüki maitstes.
Iga mari maksa proovis
Seks, et sarnaneda talle,
Tulisele sangarile,
Kartmatu et aina olla.
Võimas keha põletati,
Tulele saak ohverdadi,
Tuulde põrm tast hajutati,
Väljadele, orgudesse.
Vürsti tuhk seal maa kõik kattis,
Kattis asulad ja külad.
Säilitas ta jõu nii kogu
Maa kalmezi vapras kandis.
Imettegev nüüdki jõud see,
Võitmatuna maa seal püsib.

Vend Sjöлта Možgad ent ootas
Kaksteist pikka päeva järjest.
Tundis siis, et vend on hädas,
Otsima läks teda kõikjalt.
Tahtis ta Bursini jälge
Leida, küsitledes rahvast
Kasukas, mis kärbinahast,
Kohta – jälile tal lootis
Sattuda nii kõnetades:
„Kas on juhuslikult keegi
Näinud kasukat üht nahast?
Enda oma jätsin koju,
Uinuda kui tahan, katteks
Kasukas on kärbinahast,
Nõnda harjunud ma kodus,
Kasukata und ei tule.“
Maride ta juurde jõudis,
Nende linnani, mis jõukas,
Mudrogurt sel oli nimi.
Toodigi siin talle katteks
Kasukas, mis kärbinahast.
Ja Sjöлта siis kohe tundis
Ära armsa venna rõiva.
Kavalpead kuid olid marid,
Aimasid, kes külla tuli,
Ju Sjöлта nad ära tundsid.
Ööd Sjöлта siin magas kojas,
Marid mõtlesid, et tapma
Peaksid vägilase selle.

Öösel marid keti ümber
Koja tõmbasid ja ukse
Sulgesid, Sjöлта et välja
Sealt ei pääseks, sees et lämbuks.
Püünisesse püütud sangar,
Hommikul siis Tõusis üles,
Ust Sjöлта ei saanud lahti,
Koja katuse ta lõhkus,
Läbi katuse sealt väljus.
Ära kohkusid siis marid
Nähes, kuis ta pääses vabaks,
Asulast kuis välja tõttas.
Väljale kui jõudis, loopis
Suure lume linna peale,
Maridele saatis tuisu,
Mudrogurti peale raju.
Pead ei kaotanud kuid marid,
Hangest ronisid nad välja,
Taga ajama siis läksid.
Vürst Sjöлта seal jooksis metsas,
Muutis ennast karuks, ära
Et ei tuntaks tema jälgi,
Jälitus et eksiks rajalt.
Piiga läks üks vett jõelt tooma,
Kaasas ämbrid ja kaelkoogud,
Pealt ta nägi, kuidas toimus
Karuks moondu mine mehel.
Teistele ta rääkis sellest,
Kuidas sangar karuks muutus.
Marid jälle jälitama
Tormasid Sjöltad, udmurti.

Järele nad talle jõudsid,
Kohe tapmas olid karu.
Kännule Sjöлта kuid istus,
Vana männi kännu peale,
Kännu otsast kohe üles
Lendas võimsa linnu kujul,
Kullina ta õhku tõusis
Vürst Sjöлта, see vägev võlur.
Kull siis võimsail tiivul lendas
Mudrogurti linna poole,
Selle põlema ta pani,
Põletas kõik majad maha.
Vägiteo nii sooritanud,
Vürst Sjöлта siis koju naasis.
Maridel on hirm ja mure,
Tasutud Bursini eest nüüd.
Ehitati uued majad,
Asula taas taastatigi,
Kuid Sjöлта, me vägev sangar,
Põletas kõik teistki korda,
Kavalat ta vaenlast võitis,
Venna eest nii kätte maksis.
Mures marid kurvastasid,
Linna jälle ehitasid
Tuhaasemele üles.
Läks taas nende vastu sõtta
Vürst Sjöлта, me vägilane,
Uuesti ta võitis vaenlast,
Linna põletas ta jälle,
Jälgegi ei jätnud sellest,
Et siin elasid kord marid.

Nõnda kavalaid ei jäänud
Sinna Mudrogurti kanti,
Marid taganesid läände
Siis Kalmezi jõge mööda.

Vürst Sjöлта, udmurdi sangar
Elas kaua, kaitses rahvast,
Vaenlasi ta kõiki võitis.
Pärast kuulsusrikast elu,
Vanaks, hallipäiseks saanud,
Suri vürst Sjöлта, me sangar,
Vaikses, õnnistatud rahus.
Palju aastaid elanud ta
Oli, toonud palju kasu,
Kogu rahvas murest itkes,
Leinasõnu kordas aina:
„Enam pole ega tule
Meil, udmurdi rahval helgel
Rammumehi, vägilasi,
Nagu kaks need vürsti kuulsat,
Kaks Tšunja need vaprat järglast.
Kunagi ei enam tule
Vägilasi, nagu olid
Meil Možga, Sjöлта, kaks venda,
Me kalmezi kangelased.“

Maale tungisid nüüd marid,
Ehitasid linna jõe
Seal Kalmezi ülemjooksul –
Soovimatu sugukond see
Vallutas kõik suure ala.

Nimeks linnale Porkar sai,
Küla lähistel on praegu,
Karavai-Pudga sel nimeks.
Kuid ei kaua elanud seal
Metsakandi maadel marid
Rünnates kalmeze aina.
Väeks udmurdid kogunesid,
Linnuse nad vallutasid,
Mari linna võtsid sõjas.
Tapluses kalmezid jagu
Said neist maridest nii kindlalt,
Seda paika tänapäeval
Por-bördoniks kutsutakse,
Tähendab mis „mari pisar“.
Senini udmurdid käivad
Linnuse Porkari juurde,
Igal aastal mälestavad
Langenud udmurte vapraid,
Joogiohvrit toovad haulal,
Kujaskoni sooritavad.
Pärast Por-bördoni sõda
Teistki korda lahing toimus,
Suur ja peamine see oli,
Vaidlus lahenes ses sõjas,
Valitseb kes selles kandis,
Peremees kes laanemaadel,
Igavesti kes siin elab.

Nii Uva, Kalmezi vahel,
Külade Sjöлта-Kalmezi
Ja Multan-Tuklai ja vana
Küla Vuž-Monja seal kandis
Lahing nimetatu toimus.
Võitlesid kaks kanget rahvast,
Maade saatust otsustasid.
Vaenupooled kokku läksid
Põlismaane välu serval.
Marid püüdsid rünnakuga
Tõrjuda udmurte vapraid.
Varjusid udmurdid laande,
Taganesid männimetsa.
Marid hõivasid nii välu,
Hajusid seal salkadesse,
Lahing oli üsna äge,
Mari pealetungi peatas
Rühm udmurte metsa serval,
Taplesid kõik väga vapralt.
Tagant salk udmurte aga
Mööda metsa ümber välu
Märkamatul tagalasse
Vaenlasele vaikselt liikus,
Piiрати nii marid ümber.
Lausa noolena see rabas
Marisid, nad segadusse
Sattusid ja hämmingusse.
Segi löödi mari salgad,
Otsekui nad püünesse
Oleksid seal kinni jäänud.

Nüüd udmurdid piirasid neid,
Ülalt vibud saatsid nooli,
Sadasisid kui rahe alla,
Haavasid neil pead ja kaela,
Naelutasid jalad maasse
Pastlast läbi lastud nooled.
Põgenema marid panid,
Metsa jooksid salkadena,
Korratult ja kisendades.
Puude tagant ent udmurdid
Marisid seal rabasid nüüd.
Mari neidusid kalmezid
Võtsid kinni, viisid vangi,
Panid kuduma neid kangast,
Ketrama ja rõivaid looma.
Vaba põli nüüd kalmezi
Perenaistel, tööd ei palju,
Mari piigad, meistrid kuldsed,
Kogu töö neil ära tegid.
Ketrasid ja kodusid nad,
Põllul küürutasid vilja
Lõigates ja laule lauldes,
Kodukanti meenutades.
Nii see võit siis meile tuli,
Juubeldas kalmezi rahvas –
Igaveseks marid aetud
Ära siit udmurdi maadelt.
Igal aastal, neljapäeval
Enne kevadisi pühi,
Enne ööd Bōdzōm Nunali *
Meenutakse seda sõda.

„Por kulon ui“ ööl on sellel
Nimeks – „mari surma öö“ see
Tähendab. Kalmezid aga
Kas Sjöltast, Dzätšast, Multanist
Kardavad sel öösel vaime,
Mari hingesisid, mis hukkund.
Langenute kurjad hingesisid
Kätte maksaksid kalmezel,
Öösel janunevad verd nad,
Tuppa tükivad udmurteil,
Uksest sisse tahvad tulla.
Seda et ei juhtuks aga,
Kõik kalmezid öhtul enne
Kadakate oksi panid
Väravate kohale ja
Ustele ja akendele,
Maride et mustad hingesisid,
Kes nad tulevad kui kärbsesid,
Nõeltest torgatud et saaksid,
Sissepääsust taganeksid.
Kadakoksi suitsetavad
Nii kalmezid oma tares.

Kavalad need mari hingesisid
Okste suitsu ent ei talu,
Peletab neid kanarbik sealt.

* Bōdzōm Nunali – kevadpühad.

ÜHEKSAS LAUL

PÜHA RAAMAT

Inimesed olid targad,
Kõldõsin neil õpetajaks,
Vastata kõik vanad suutsid,
Mida eales küsitakse,
Palju kunas päritakse.
Õpiti üksteiselt, kuidas
Palvetada jumalaile,
Paha üle mõista kohut,
Kuidas lahendada vaidlust.
Rahvas paljunes ent ruttu,
Mindi eri küladesse,
Eri maadessegi mindi.
Korra aastas tuldi kokku
Ühisele palvusele,
Rahval õigust, kohut mõistma,
Tuldi läände nagu peole,
Kus udmurdi linnus asus,
Kus vatkade sugu elas.

Sajandid veel mööda jooksid,
Rahvas kaugemale kolis,
Raske oli kokku käia
Ühte ainumasse kohta.
Kokkutulekul siis ühel
Peeti nõu ja otsustati
Ühes meeles rahva hulgas,
Nõnda otsus langetati:
Et neil iialgi ei unuks
Palvetuste kord ja kombed
Kõigi jumalate puhul,
Kohtukord ja püha õiglus,
Kirja panna raamatusse,
Igavesti säilitada,
Soovijatel lubada siis
Raamatu seest õppust võtta.

Raamat tehti kasetohust,
Vanad sinna kirjutasid
Märkidega palve kombed,
Kohtukorra, talitused.
Raamat see udmurdimaale
Jätigi vatkade kätte,
Hoida seda kästi preestril,
Kes neist oli kõige vanem.
Alati see raamat lebas
Suure valge kivi otsas,
Sellest kõiketeadja preester
Soovijaile ette luges...
Vanad seadused ja kombed,
Palved kõik ja talitused
Luulevormis kirjutatud
Olid ladusalt ja kaunilt
Ning sai hästi meelde jätta
Pähe õppides neid märke.
Laia jõe Votka vee kohal
Asetses udmurdi pealinn,
Seisis kõrge kalju otsas.
Selles üpris suures linnas
Iidne pühakoda seisis,
Kõik vatkad siis sinna tulid,
Kõik kalmezid kogunesid,
Kõik udmurdid kokku sõitsid.
Seda linna pühaks peeti,
Jumalate linnaks hüüti.

Raamatut siin pühakojas
Hoiti, iidse usu märki,
Kus kõik palved kirjas seisis,
Jumalate sugu, kombed,
Ohverduste kord ja peied,
Muistsed teod ja pidupäevad.
Igal aastal soojal ajal,
Suve alul, künnipäeval
Kokku tulid kõik udmurdid
Õhtu poolt ja idakaarest,
Lõunast, põhjast, kõikjalt lausa
Pühakotta kogunesid,
Palvetas seal kogu rahvas,
Üheskoos ka ohvrit toodi.
Seal udmurdi rahva nimel
Kõiki palves meenutati,
Nii vatkasid kui kalmeze,
Kus nad parajasti olid.
Palavad need palved olid,
Hoolsad olid ohverdused,
Rahvas palvetas ja palus
Üleüldist õnne, rahu.
Põlvest põlve tuldi siia,
Palvepäevi korraldati
Igal aastal suve alul,
Halja Rohu pidupäeval.
Saabusid kuid teised ajad,
Kurjad aastad lähenesid.

Varem marid peale tulid
Siin kalmezi valdustele,
Võitlesid udmurdid vastu
Vaenlastele lakkamatult.
Salakavalad need marid
Palju vapraid hukka saatsid,
Vallutasid mitu küla,
Kauaks elama end seadsid,
Linnuseid seal ehitasid
Kaugetegi jõgedeni,
Ülemjooksuni nad jõudsid.
Kuid kalmezid olid vaprad,
Kuulsaid sangareid neil palju,
Marisid nad võitsid sõjas,
Ajasid neid lääne poole.
Häda uus ent peagi saabus:
Venelaste vägi tungis
Nüüd vatkade maade peale.
Halastust ei tundnud nemad,
Südamed neil hirmus julmad,
Arutud on vene juhid.
Nagu kevadine vesi
Uputab kõik orualad,
Nagu paisu lõhkund jõgi
Tormavate voogudena –
Nõnda venelased itta
Saabusid, udmurdimaale.
Ei neid peatand vägilased,
Tõrjunud ei kangelased:
Muudkui tulid ida suunas,
Otsa-äärt ei olnud nendel.

Parvedel udmurdid sõudsid,
Paatidel ent venelased,
Sõitsime veel lohistiga,
Venelased ratastega.
Meie maa nad vallutasid,
Tungisid me küladesse;
Kus neist üks on asu võtnud,
Sinna kolivad ka teised.
Nagu seemned männisalus
Kasvamas on pärast vihma,
Nõnda venelasi saabus,
Millegagi neid ei peata.
Armutu on nende sugu,
Meie seadust nad ei tunne,
Tunnista ei meie kombeid.
Neil on vaja karusloomi,
Meeldivad neil sooblinahad,
Vaja meie maid ja põlde,
Kodumaal neil maad veel vähe,
Ainult kasuahnust teavad,
Mõtted neil on rahas kinni,
Meie usk ja pühapaigad
Pole neile kallid, pühad.
Nemad tagasi ei pörka,
Teotada et, mõnitada
Meie pühapaika, koda
Naljaks põletada maha.
Varem iialgi ei ükski
Vaenlane, ei vaenurahvas
Nõnda polnud mõnitanud
Meid, udmurte, metsarahvast.

Marid salalikud olid,
Uskuda ei võinud sõjas,
Rünnakud neilt olid hirmsad,
Verd nad valasid küll palju,
Pühapaigad jäid ent terveks,
Keegi eal ei pilganud neid.
Venelased verd ei vala,
Sõjata maid asustavad,
Sisse imuvad järk-järgul,
Küladesse märkamatul –
Nagu madu roomab vaikselt.
Nende solvangud on rängad,
Hinge haavavad, ei keha,
Võtavad udmurtidelt, mis
Neile kõige kallim olnud.
Sõuavad Vatkad nad mööda,
Lõhuvad Koškari linna,
Jõuavad Tõrjani, paika,
Kus on püha raamat hoiul.
Vanur, vägev teadja preester
Kojast raamatu siis võtab,
Soovib seda ära päästa.
Vanaaegses pikas rõivas,
Laias, kandadeni mantlis,
Tumelillat mis on värvi,
Valgest lõngast kootud mütsis,
üle arssina mis kõrge,
Värviliste tuttidega,
Nagu turban hallil laubal,
Kõnnib preester, vanur vägev
Pika valge habemega.

Üles sirutatud kätel,
Kõrgel pea ta kohal kandis
Raamatut, kus muistsed laulud,
Mis udmurtidele tähtsaim.
Tee võsjasil* kulges itta
Mööda seal Tšuptši jõe kallast.

Imepõder teed tal näitas
Oma kiire jooksmisega.
Kus see põder lõpuks peatub,
Seal võsjas taas pühakoja
Ehitab udmurtidele,
Sinna raamatu ta paneb,
Koldes tuha peale jälle
Süütab kustumatu tule.
Peatuski see põder jooksul,
Valis koha pühakoja
Jaoks Tšuptši jõe saarele ta,
Just Glazkari ja Utemi
Vastas, vürst Idna kus valdus.
Seda kirja pühakojas
hoiti mitu aastasada.
Sajandid ent kihutasid,
Aastad möödusid nii ruttu.
Venelased ülbemad on
Aina, jälle kiuslikult nad
Tahtsid kõik udmurdid ausad
Pöörata nüüd oma usku.

* Võsjas – udmurdi ülempreester, kes valitakse preestrite soost enamasti kaheteistkümneks aastaks (kindlasti pidi see olema punaste juustega meesterahvas, sest seda värvi juuksed meeldisid jumalatele, hiljem oli ta muidugi hallipäine).

Miks neil seda tarvis oli,
Et udmurdid unustaksid
Oma jumalad ja palved,
Eellaste et usku laidaks,
Uut et moodi hakkaksid nad
Palvetama, kummardama,
Sellest aru me ei saanud.
Varem seda me ei tundnud,
Polnud juhtunud ka iial,
Vägisi et sunnitakse
Loobuma meid oma usust.
Tähendaks see eellaste ju,
Iga suguvõsa õndsas
Esiema ja voršudi
Õnnetoova unustamist,
Mis on lootust meile andnud,
Olnud õnne tagatiseks.
Kõldõsini kuis võiks jätta?
Kõldõsin on õnnis andja,
Elu hoidja jumal meile.
Eellasi kuis unustada,
Kujaskoni mitte teha?
Loobuda kuis emakeelest,
Lugeda kuis vene palveid?
Lõhkuda kuis pühakoda,
Selle tuhka hajutada
Esiisade me koldelt?

Kandlekeeled nutku valjult,
Itkegu udmurdid leina,
Pime öö on ähvardamas,
Väljapääsu me ei näe nüüd,
Teame, õiglust et ei ole,
Vägivald et juhib elu,
Endine et õnn meilt võetud,
Võib küll olla, igaveseks.

Armutud need venelased,
Tükivad nad pühakotta,
Kus on märgiraamat hoiul,
Tahavad nad ära võtta
Selle pühakirja kojast,
Hävitada püha asja,
Jumalaid nii mõjutada.
Vana preester, ohverdaja,
Usu saladuse hoidja,
Kõigi märkide kes tundja,
Lugened kes püha laulu,
Valis siis udmurtide seast
Välja noorukeid, häid, tarku,
Neid kaksteist seal kokku oli.
Pühakotta neid ta kutsus,
Valituid neid toredamaid.
Hallipäine vana preester
Raamatut neil ette luges.
Kaksteist ööd ja päeva järjest
Vahetpidamata luges,
Laulis muistseid lugulaule.

Nemad kordasid ta järel,
Laulud, viisid hinge läksid
Noorukeile valituile.
Õppinud neid pähe, usu
Saladusi said nad teada.
Nõnda teadmist paljundades,
Noortele kõik kätte andis.
Hoidja-vanur kokku kutsus
Saare peale kogu rahva,
Pärast ohverdamist ütles
Siis võsjas nii rahvale seal,
Kõigile nii kõneleski:
„Õnneaeg on otsa saanud,
Vabaduse päevad läinud,
Meid, udmurte, ahistavad
Venelased, kes kõik võtnud,
Sunnivad meid muistsest usust,
Eellastestki taganema.
Et ei tunneks piina, verd ei
Valataks et usu pärast,
Et me pisaraid ei valaks,
Raamatu me hävitame.
Tulijad las seda teavad,
Enam meid ei taganema
Sunni oma muistsest usust,
Südames me hoida saame
Oma vanu kombeid, usku,
Oma muistendeid ja laule,
Ikka elame, kui varem.“

Rahvale siis näitas vana
Kahtteist saladuse hoidjat,
Muistset raamatut kes tundsid,
Ning ta nõu siis kõigilt küsis.
Seal kenešil rahvalikul,
Seal Tšuptši jõe pühal saarel.
Tookord otsustati nõnda:
Olgu nii, kuis ütles preester.
Hirmus oli hetk see siiski,
Pisaraid kõik valasid seal,
Kui udmurdi rahvas lahkus
Raamatust sest igaveseks.
Ohvriks tõid nad tookord selle,
Mis neil oli kõige kallim,
Pühaks asjaks olnud ikka
Kümnetele põlvedele.
Hallipäine vana tõstis
Raamatu siis üles, et veel
Viimast korda nähtaks seda
Pühadust, mis muistsest pärit.
Juhtuski, et raamatu nüüd
Tulle heitis vana preester,
Pühakirja paja alla,
Milles kees neil ohvriliha.
Kustumatu tuli õgis
Uskumuste pühakirja,
Lehed mustaks tõmbusid ja
Kasetohik keerdu rullus.
Nõnda toimus lahkumine
Muistsest raamatust udmurtel,
Hindamatust pühadusest.

Kaksteist saladuste teadjat
Õpetasid omakorda
Aga kahtteist anderikast,
Eellaste nii usk see säilis.

Tagasi taas tulime nii
Suulise me vormi juurde,
Nagu õpetati usku
Siis, kui raamatute märke,
Tarku tähti veel ei tuntud.
Palvus käis taas raamatuta.
Vanasti ju kokku tulid
Kõik udmurdid palveks,
Üheskoos nad ohverdasid,
Palveid lausused kõik seltsis.
Vanad võrdlesid siis suulist
Muistset usku, iga lüli,
Parandasid vastastikku
Vigu, tundsid kõiki laule.
Nüüd ei saanud aga tihti
Kogu rahvas kokku tulla,
Viimaseni koguneda,
Jälle sõnad ununesid,
Seadusedki segi läksid.
Raamatus ses seadus seisis,
Palvetuste komme täpne,
Nüüd ent kõik see teiseks muutus,
Palju ununema kippus.

Köldösin, me valitseja,
Pahane udmurtidele
Oli, et nad usu, laulud,
Seadusegi unustasid.
Karistas siis õnnis andja
Neid, kes kaotanud on lootust
Raamatut uut kirjutada,
Lugu üles tähendada,
Võttis ära tähed, tegi
Tuhmiks märgi tähenduse,
Kaotas kirja, lugemise,
Rumalaks udmurdid tegi.
Praegu keegi ju ei oska
Kirjutada märke, tähti,
Et neil sügav mõte oleks,
Koondada neid sõnaks, kõneks.
Nagu pärlid kaelahtest
Liivale on puistand keegi,
Nõnda märgid mitte kõnet,
Peremärki tähistavad.

KÜMNES LAUL

TULEVASED AJAD

Eellaste kui kombed meelest
Läinud, palved unustatud,
Vanu kuulatud ei enam,
Rumalaks siis rahvas jäänud.
Kui te küsite udmurdilt
Näiteks midagi, siis tema
Vastata ei oska miskit
Või siis „Ma ei tea“ ta ütleb.
Vähem teab kui esiisad.
Varem targemad ju oldi.
„Ma ei tea,“ nüüd lausutakse,
„Ma ei mõista,“ lisatakse.
Iga aastaga on halvem,
Rumalamaks muutub rahvas.
Igaüks nüüd välja mõtleb,
Mis ju üldsegi ei sobi.

Mida vanad õpetanud,
Kõik, mis hea, on unustatud,
Kaotatud on teed ja rajad,
Eksitud on teelt, mis õige.
Ennemuiste külad olid
Suured, uhked, rahvarohked.
Kui udmurtide ent maale
Tuli venelaste malev,
Asusid kui metsadesse,
Ehitasid onnikesi,
Kuulsaid linnu polnud enam,
Kõikjal ainult külakesed.
Vene vürst siis sundis peagi
Maksma andamit nii ränka
Ja udmurdid loomanahku
Saatsid võõra vürsti maale.

Orav iga akna kohta
Maksta tuli igaühel,
Siis udmurdid tegid üksnes
Augu akna asemele,
Väikse augu, vähe valgust
Tubadesse jäi nüüd alles.
Venelased armutumalt
Maksu korstna pealt nüüd nõudsid,
Iga ahju korstna kohta.
Siis udmurdid ehitasid
Hoopis suitsutared omal.
Elati siis suitsus mustalt.
Elu raskemaks veel muutus,
Ikka rohkem tuli maksta.
Ausaid venelasi oli
Vähe, aina sulid, petjad.
Põhjusteta maksu võtsid,
Mingit õigust selleks polnud.
Iga mees neist käratsedes,
Saabastes kui rikas härra,
Tuli võltsilt maksu tahtma
Harimatult siin udmurdilt.
Juttu rääkida ei saadud,
Vene keelt ei osanud nad,
Vastu vaielda ei võinud:
Tahetud ei vangi minna.
Neli korda talve jooksul
Tuldi andamit meilt võtma.
Taluma vaid pidime me,
Kaevata ei kusagile.

Ajad halvaks olid läinud,
Varem elu oli helgem.
Muistsed tugevamad nüüd meist,
Järeltulijatest olid.
Arukate olevuste
Sugu maa peal esialgu
Olid hiiglased suurt kasvu,
Põlvini vaid mets neil küündis.
Inimesed tulid hiljem,
Nende sõrme pikukesed,
Aga meile näisid nemad
Suure jõuga sangareina.
Need udmurdi vägilased,
Esiisad, kangelased
Loopisid kes kümme versta
Mitmekümnepuudast vihti.
Taevas lähedal siis oli,
Viljapead kõik kõrre pikku.
Tundmatud siis olid mõrvad,
Vere valamised hoopis.
Mere tagant toodi kaugelt
Võõramaadelt siidi, pärleid,
Elati laus kullas, joodi
Hinnalistest jooginõudest.
Eellased meil tundsid tähti,
Raamat kasetohust oli,
Olid linnad, suured majad,
Lausa lossid valged olid.

Sellest sajandeid on möödunud,
Õnnepäevi pole enam,
Näeme vaeva, nukrutseme,
Südamed meil muret täis on.
Meie tõug on „tobukesed“,
Häda, mure on me elu,
Kuriteod ja õnnetused,
Nälg ja haigused me osa.
Tulevik on veelgi süngem,
Inimsugu uut on tõugu,
Nendel sipelgate suurus,
“Puhkijad“ on nende nimi.
Tolmukübet maa pealt tõsta
Suudavad vaid seitsmekesi,
Ülejõu kui pingutavad.
Ratsuks sobivad neil hiired,
Lõustaks neil on põrsa kärsad,
Pikad koonud inetumad.
Nõnda hävib pikkamööda
Kogu inimtõug siin ilmas.

Oleme nüüd laulnud läbi
Pajatused ennemuistsed,
Mida laulsid vanaisad
Vanal ajal, minevikus.
Kangelaste vägiteod need,
Millest laulsid kandlekeeled,
Tulgu meile õpetuseks,
Jäägu vanad elutargaks,
Noored ikka südid olgu,
Las udmurdid mäletavad
Vägilaste jõudu, vaprust,
Muistseid laule meenutades
Saagu paremaks nad hingelt,
Kadugu neil murelikkus,
Hädad kadugu kõik kallalt,
Südames las elab soov neil
Muuta elu puhtaks, helgeks,
Tõde teades nagu muiste,
Köldõsini ülistades...

...Vahel pisaraid kes valab,
Selle hing saab puhtaks, selgeks...

MÕNINGAID VÕIMALIKKE LÄHTETEKSTE EEPOSE KIRJUTAMISEKS

Allpool esitatakse mõned mütoloogilise sisuga udmurdi rahvapärимuse tekstid, mis on üles kirjutatud XIX sajandil enamasti vene keeles ja mida Mihhail Hudjakov on tõenäoliselt oma eepilises poemis arvestanud.

MAAILMA LOOMISEST

Alguses polnud maailmas midagi, kõikjal laius vesi. Inmar sõudis selle vee peal oma suure paadiga. Kord otsustas ta luua maailma ning kutsus välja Šaitani. Inmar palus Šaitanil laskuda põhjani ja välja tuua sealt, mida ta leiab. Too sukeldus, kuid põhjani ei suutnud jõuda. Vastu tuli vähk. „Kuhu lähed?“ küsis vähk. „Laskun põhja, mida leian, toon suus ära,“ vastas Šaitan. „Mis sul arus on!“ hüüatas vähk. „Ma elan siin juba kaksteist aastat, kuid põhja pole veel näinud.“ „Laskun ikka põhja,“ lausus Šaitan ning sukeldus edasi. Kaua laskus, lõpuks jõudis põhja, haaras suhu liiva ning tõusis pinnale. Jumal käskis tal liiva laiali puistata ning keelas väga rangelt, et ta midagi suhu ei jätaks. Šaitan kuulas Inmari sõna, kuid mõtles, miks Inmar ei luba tal liivakübetki suhu jätta? Ta peitis siiski pisut liiva suhu. Veele puistatud liiv hakkas kasvama ja kasvas see ka Šaitani suus. Nähes Šaitani paisunud põski, käskis Inmar kogu mulla välja sülitada. Kui polnuks olemas Šaitani välja sülitatud mulda, olnuks maa kõikjal sile. Kuid sellest, mis ta välja sülitas, moodustusid suured mäed.

Bernhard Munkàcsi, 1887

Märkus: Šaitani kuju on vana müüdi hilisema töötluse tulemus. Varem oli tema asemel veelind või jumala noorem vend linnu kujul – milline motiiv oli tuntud peaaegu kõigil soome-ugri rahvastel.

INIMESE LOOMINE

Inmar tahtis inimest luua ning voolis tema keha mullast, siis aga pidi ise minema taevasse hinge järele. Kuid Inmaril oli vaenlane Šaitan, kes oli kade Inmari mis tahes loomingu peale, sest need olid ilusad, ning ta püüdis neid kõiki kuidagi rikkuda. Nähes ette, et Šaitan üritab ka inimese keha rikkuda, pani Inmar valvesse koera, kellel tol ajal ei olnud veel karvu seljas. Kohe kui Inmar taevasse läks, ilmus tõepoolest välja Šaitan ja tahtis tormata Inmari valmistatud nuku kallale ning purustada see tükkideks, kuid koer tormas omakorda Šaitani kallale ega lasknud teda ligi. Kuidas ta ka ei palunud koera, et see annaks talle inimese keha välja, ütles koer sellest järsult ära; lõpuks palus Šaitan, et koer laseks teda nii lähedale, et ta saaks sülitada selle keha peale, et oma pahameelt välja valada, kuid koer ei nõustunud ka sellega. Siis tekitas Šaitan maa peale niisuguse pakase, et see koera eemale peletaks, aga kuigi tollel hakkas väga külm, ei läinud ta inimese keha juurest ikkagi kaugemale. Šaitan hakkas uuesti keelutama ning lubas talle anda sooja kasuka, mis kaitseb teda alati talviste pakaste ja suvise suure kuuma eest, ning lõpuks meelitas ta selle lubadusega koera ära. Too mõtles omaette, et mullale ei tee see ju midagi, kui tema peale sülitatakse ning ta lubas Šaitanil sülitada inimkeha peale. Šaitan sülitas, kattis koera karvaga ning läks ära. Kuna Šaitani sülg oli vastik ja seda ei saanud millegagi maha pesta, ei tahtnud Inmar tagasi tules ja nähes, mida Šaitan oli teinud, inimese väljanägemist selliseks jätta, kuid ei soovinud miskipärast ka uut keha valmistada, vaid jättis alles vana ning keeras selle pahempidi. Selle tagajärjeks on kõiksugu mustus inimese sees ja kuna Šaitani sülg pidevalt paisub, siis selle ülejääk tükib lagedale erinevate purskamiste näol.

Nikolai Pervuhhin, 1889

KÕLDÕSINI AJASTU

Vanal ajal elas Kõldõsin maa peal inimeste keskel ega erinenud inimestest muu kui pika kasvu poolest. Pikad hallid juuksed peas, pikk valge rüü seljas, alati lõbus naeratus näol, käis Kõldõsin pika vanurina mööda põlde, mida harisid udmurdid, kellel olid seljas samasugused valged riided nagu temal. Tema jalutuskäikude meelisaigaks olid põlluvahed ja kuna inimesi oli tol ajal vähe, olid igauhe põllumaad väga suured, mõnikord aga oli kogu külal ühine põllumaa, vahed põldude vahel aga olid pikad ja laiad. Nendel põlluvahedel kõndides läks Kõldõsin ettevaatlikult mööda viljapeadest, mis siin juhuslikult olid kasvamas, ja kui ta nägi, et viljakõrs oli lamandunud vihmast või oma viljapea raskusest, tõstis ta selle ettevaatlikult oma kätega üles ning silus sirgeks. Tänu Kõldõsini sellisele hoolitsusele andis maa rikkalikku saaki ning inimesed olid alati rõõmsad, sest neil oli kõike küllalt. Kuid ajapikku udmurtide arvukus suurenes, koos sellega tekkis omavaheline kadedus, algasid maade ümberjagamised, põllumaa lagunes ikka väiksemateks siiludeks, nende vahed aga muutusid ikka kitsamaks ja kitsamaks, nõnda et Kõldõsinil polnud enam võimalik endiselt jalutada, sest nüüd sattusid põllupeenarde peal igal sammul jalge ette viljapead. Udmurdid jätsid ka oma valged rõivad ning hakkasid oma kangaid värvima sini-lillaks. Siis sai Kõldõsin inimeste peale pahaseks ning läks nende keskelt ära, mistõttu maa polnud enam nii viljakas ja inimestel polnud enam endist heaolu ja rõõmu.

Nikolai Pervuhhin, 1889

KÕLDÕSINI KEHASTUS

Kõikide rahvaste juurde on taevast tulnud jumalaid (venelastele Jeesus Kristus, tatarlastele Muhamed), aga udmurdid kuigi palvetasid hoolega oma jumalate poole, ei saanud kutsutud enda juurde Kõldõsini, kes kunagi ammu oli elanud maa peal, kuid hiljem siit ära läinud. Kuid nad olid kuulnud vanadelt meestelt, et kui Kõldõsin elas maa peal, olnud viljasaagid võrratult rikkalikumad ning jahipidamine loomadele ja lindudele õnnestunud, nii et inimesed elanud toona hoopis paremini kui praegu. Ja siis ühel korral kogunesid udmurdid kogu külaga palvusele jõe kõrgel kaldal vana kase alla, seal oli põlluhaerijaid ja jahimehi, ning nad otsustasid, et enne laiali ei lähe, kui on Kõldõsini uuesti maa peale kutsunud.

Nad tõid siin palju ohvreid, palju päevi ja öid palvetasid nad vahetpidamata, kuni Kõldõsin lõpuks heitis armu nendele ning küsis: „Mida te tahate?“ Udmurdid vastasid talle, et nad paluvad tal tulla uuesti maa peale elama, nagu ta oli elanud nende vanaisade ajal. „Ma ei saa teie juurde tulla,“ vastas neile Kõldõsin, „sest kui ma olen kord andnud lubaduse maa peal mitte elada, pole mul võimu seda töötust murda.“ Siis hakkasid udmurdid anuma, et ta ilmuks nende juurde kasvõi kõige lühemaks ajaks, kavatsedes teda siin jõuga kauem kinni hoida, kui ta vaid ilmuks nende keskele. Ka sellele vaidles Kõldõsin vastu, et ta ei saa isegi lühikeseks ajaks ilmuda inimeste pilgu ette, sest tema välimus on muutunud nii hirmsaks, et inimesed surevad teda nähes hirmu kätte. Vastuseks hakkasid udmurdid Kõldõsini keelitama, et ta ilmutaks end neile mitte endana, vaid mõne loomana: oravana või laanepüüna ja nii edasi. Sellist ilmutamise vormi pakkusid udmurdid mitte ilma arvestuseta: nad olid harjunud jahti pidama just nendele ulukitele, nad lootsid niisiis Kõldõsin kinni võtta oma jahisaagina tavalisel kujul.

Kas Kõldõsin ei teadnud udmurtide kavatsusest või teadis, kuid teadis ka seda, et kõik nende katsed on asjatud, igatahes nõustus ta täitma oma kum-

mardajate tulist palvet ning selle kase latva, mille all toimus palvus, ilmus äkki väga ilus orav suvise kasukaga. Puu juures seisvad udmurtidest jahimehed ei mõelnud kaua: nad sihtisid kohe ning lasid oma vibudest nii täpselt, et tapetud orav veeres mööda kaseoksi alla maa poole, kuid ta ei jõudnud seda veel puutada, kui maha langes vaid orava nahk, aga orav ise muutus laanepüüks ning lendas üle välja metsa poole. Taas tõtsid kogenud metsamehed oma vibud ning täpsed nooled tapsid laanepüü, too langes surnuna maha, aga kui ta seda vaid vaevalt puutus, tõusis ta üles tedrena, kes kiiresti tiibadega vehkides lendas üle jõe, et pääseda küttide käest. Kuid tublide laskjate käest polnud kerge pääseda: vibud tõmmati taas vinna, vilinal vihisesid nooled ning teder langes elutuna vette, kus ta kohe muutus mitte loomaks või linnuks, kartes uusi täpseid laske, vaid kalaks, ahvenaks, kes põgenes mööda jõepõhja teadmata kuhu, mõne arvates taevasse, mõne arvates maa-alustesse lossidesse.

Nikolai Peruvhhin, 1889

LEGEND VILJAPEADEST

Endistel aegadel kasvas vili põllul teistsugune, kui näeme seda praegu: ta oli nagu pöösas ja palju pikem, aga peamine oli see, et kõrt peaaegu polnud, kogu leivavilja maapealse osa moodustas pea, mis algas peaaegu maapinnalt. See polnud ükski Köldõsini ajastul nõnda, vaid ka kaua pärast seda, kui ta lahkus maalt: ja kui poleks olnud naiste rumalust, oleks küllap tänaseni püsinud vili selline. Mingis külas kogunesid kevadise külvipüha Zök Gerbèri ajal välja peale kõik külaelanikud ning naised tõid kaasa ka oma titad. Olid palavad ilmad ning enamikul lastest oli kõhutõbi. Et puhtust pidada, katkusid naised põllult terveid kimpe küpsevaid viljapäid ning pühkisid nendega lapsi. Kui Köldõsin nägi sellist lugupidamatust viljaterade suhtes, mida tema oli loonud ja hoidnud, siis vihastas ta nõnda, et käskis kogu leivaviljal kasvatada üksnes tühja kõrt ja ei ühtegi tera. Kui inimesi oli nii karmilt karistatud, hakkasid nad kibedalt nutma ning Köldõsinile ohvreid tooma, kuid Köldõsin enam nende palveid kuulda ei võtnud. Siis hakkas inimene väljendama oma muret nutulauludes kõigi loomade ja kogu looduse ees, kuni koeral hakkas inimestest kahju ning ta otsustas minna Köldõsini juurde nende eest kostma. „Kui sa löid viljapea,“ lausus koer Köldõsinile, „siis löid sa selle muuhulgas ka minu jaoks, määrates minu toiduks osakese. Mida ma nüüd olen sulle halba teinud, et oled minu pajuki ära võtnud ja sunnid mind nälga surema?“ Köldõsin sai aru, et koer ei aja asja mitte niivõrd enda kui inimeste huvides ja kuna ta oli tänu inimeste kahetsemisele ja ohvriandidele leebemaks muutunud ning samas olles ka liigutatud koera armastusest inimeste vastu, käskis ta leivaviljal taas teri kasvatada, kuid üksnes kõrre ülaosas koera nina pikkuselt. Sellest ajast saab inimene maa käest enam mitte oma pajuki, vaid koera osa („punõlen lüketez“).

Nikolai Pervuhhin, 1889

KUAZI LEMMIK

Millalgi vanal ajal elas ühes külas udmurt, kes lapsest saadik polnud vahele jätnud ainsatki palvust, ta läks alati õigel ajal metsa ning tõi kaasa küllaga seda, mida oli vaja ohverdamiseks. Selle eest kõik jumalad armastasid teda väga, kuid kõige enam armastas teda miskipärast Kuaz.

Sel suvel püsis sealkandis hirmus kuumus ja põud. Mida vanad targad ka ette ei võtnud, vihma ei tulnud. Siis julges too udmurt paluda Kuazilt endalt pisut vihma oma põlluribale. Ta võttis kodust hane ja pardi ning läinud õhtu eel metsa, ohverdas ta kombe kohaselt Kuazile, palvetas tema poole palavalt, sõi linnud ära ning heitis sinnasamasse ohvriplatsile magama. Öösel ilmus unenäos ta juurde Kuaz, äratas teda ja lausus: „Tõuse, mu armas! Ära muretse. Sinu põllusiilud saavad niisutatud.“ Udmurt tõusis üles ja läks koju. Ja tõesti: samal hommikul kastis vihm ära kõik tema külalähedased põllusiilud, kuid Kuazil oli meelest läinud, millised põllusiilud kuuluvad mehele kaugemel põldudel, ja seejärel ilmus ta unes uuesti ning käskis mehel metsa tulla ning näidata, millised maatükid kuuluvad temale kaugematel põldudel. Siis aga kahetses mees, et ainult tema põlde kastetakse vihmaga, sugulastel aga vihma ei tule, ning mees otsustas Kuazi paluda ka oma sugulaste põldude eest.

Võtnud kaasa kaks hane ja kaks parti, läks ta jälle vastu ööd metsa, ohverdas seal ning luges palvetades üles mitte üksi omad põllusiilud, vaid ka sugulaste omad. Ja jälle heitis ta magama ohvriplatsile. Koidikul äratas Kuaz teda taas ning lubas täita ta palve, hommikul aga kastis vihm ära kõik udmurdi poolt palves nimetatud põllud.

Siis hakkas udmurdil kahju ka oma naabritest ja tiivustatuna kahekordsest õnnestumisest läks ta uuesti metsa, ohverdas Kuazile rohkem hanesid ja parte, aga kuna ta ei julgenud võõraste eest paluda, ütles ta jumalale, et too pole veel kõiki põlde kastnud ja et jälle viga ei juhtuks, palus ta Kuazil kasta kogu külale kuuluvat maa-ala. Kuaz sai ta kavalusest aru, kuid talle meeldis teise headus ning vihm kastis ära ka kõik vaga mehe naabrite põllud, nõnda et mitte vaid see pere pääses põuast tänu sellele, et üks nende seast oskas olla Kuazile meelega järele.

Nikolai Pervuhhin, 1889

LEGENDID

DONDÕ RINGI VÄGILASTEST

Ammumöödunud aegadel saabus kusagilt Sordõri jõe äärde vägilane udmurt, Dondõ nimi, koos oma kahe poja Idna ja Gurjaga. Sordõri ääres pere kasvas, talle sündis veel mitu poega, kellest tuleks nimetada Vesjad ja Zuid. Pojad kasvasid suureks, võtsid naised ning lõpuks hakkas neil kitsas ühe koha peal; siis läks Dondõ nooremate poegadega mööda väikest jõge ülespoole (see jõgi kannab tänaseni tema nime) ning versta viisteist eemal loode suunas rajas omale uue elupaiga, mis sai nimeks Dondõkar. Idna jäi isa lõkkeasemele, Gurja aga liikus mööda jõge ülespoole. Seal sai igauks neist valitsejaks vürstiks, kuid oma elu elasid nad erinevalt: Gurja tegeles peamiselt põllundusega, Idna küttimisega, Dondõ aga osaliselt põllupidamisega, kuid peamiselt siiski tööstuse ja kaubandusega.

Uues kohas elas Dondõ palju aastaid. Ühele oma pojale võttis ta naiseks targa ja ilusa piiga Ebga ning armastas oma noort miniat nii väga, et pojad hakkasid isegi kahtlustama teda ebaseaduslikus vahekorras temaga, ning asja hästi uurinud, läksid nad oma vana isaga riidu ning lahkusid tema juurest erinevatesse paikadesse, kus asutasid uued linnad, kindlused kõrgetele küngastele mõne jõe või oja läheduses.

Neis paikades, kus nad ei leidnud mäge, et ehitada endale linna või kindlust, seal haarasid nad künkast käega kinni ja sikutasid seda ülespoole mäe suuruseks ning asusid sellele mäele koos seltsilistega, kes olid samasugused vägilased nagu vürstid ise. Nad veetsid oma aega põlluharimisega, jahiga, käsitööga ning sageli olid riius naabervägilastega, võideldes nendega nii, et loopisid nende linnustesse terveid palke või suuri rauast vihte. Nii loopisid Gurja linna vägilased Vesja linna vägilasi palkidega, Balezini omi aga neljakümnepuudaste pommidega. Idna linna vägilased loopisid mitmekümnepuudaste

vihtidega Sepõtsi linna vägilasi, Selta linna vägilased aga omakorda loopisid palke Idna linna vägilaste pihta, kellega nad miskipärast eriti sageli tülitsevad.

Idnakarist kaheksa versta mööda Tšuptši jõge allpool elasid eraldi linnas samuti vägilased (kes kuulusid tõenäoliselt Dondõ malevasse). Need vägilased vedasid kord kihla Idnakari vägilastega, et neil on rohkem jõudu ja neil on paremad vibud kui Idnakari omadel ning seetõttu nad lasevad kaugemale. Aga sel ajal oli Idnakari vägilastel maatükk pisut allpool mööda Tšuptši jõge Dondõ vägilaste maatüki kõrval. Ja vägilased vedasid kihla selle koha peale nii, et kui Idna linna vägilased lasevad noole kaugemale, siis Dondõ omad loovutavad neile oma linna ning lähevad mujale, aga kui nemad lasevad kaugemale Idnakari omadest, siis nood annavad oma maatüki igaveseks nendele. Kokku lepitud päeval lasid vägilased igaüks oma mäe pealt nooled välja võistlejate mäe poole, kuid Idnakari vägilaste nooled lendasid vaid poole maa peale mägede vahel, tungides maa sisse nii kõvasti, et sinna kohta kerkis kungas (mida praegu nimetatakse Täimäeks). Dondõ vägilased lasid aga nii õnnestunult, et nende nooled tabasid mände, mis kasvasid Idnakari müüride juures. Nii võitsid nemad kihlveo ja maatüki, mille nad said Idnakari omadelt, ning nimetasid selle Utemiks (mis tähendab võidetut) ja rajasid sinna uue linnuse.

Teiselpool Tšuptši piirnesid Idna valdused Seltakari Klütševi valla Ülem-Parzini külaga. Ühe kõrgendiku nimeks on tänaseni Idnakar-dzezi, mis tähendab Idnalinna värav. Talvel panid Seltakari vägilased alla hõbedased suusad, et külastada Karpla vägilasi Karjõli küla läheduses, seejuures olid nende suusad nii tehtud, et nad läbisid ühe hetkega kakskümmend versta, mis oli nende kahe linna vahemaa.

Dondõl oli kaks peamist asulat: Dondõkar ja Dondõgurt, kuue versta kaugusel teineteisest ning ümberkaudsed külad maksid talle andamit, osalt toodetega, osalt tööga. Senini näidatakse Dondõkari läheduses vana tee jälge Dondõkarist Kläpgurtini, mille elanikud oleksid nagu käinud iga päev Dondõ põldudel tööl. Dondõ ratsutas tavaliselt tuhkurhobusel, kes oli erakordselt tugev, kiire ja kergejalgne, kes võis igast jõest üle hüpata ega vajanud sildu.

Dondõ elas väga vanaks, mil ta tapsid minia Ebga käsilased. Tema viimasel hingetõmbel muutis Inmar ta valgeks luigeks ning sellisel kujul kaitseb ta tänaseni kõiki udmurte, kes peavad teda meeles.

Gurja, Vesja ja teiste erinevate Dondõ poegade saatuse ja samuti nende surma kohta ei tea midagi öelda; teada on vaid Idna ja Ebga saatusest. Vaatamata oma vürstiseisusele elas Idna väga lihtsalt, üheainsa naisega lihtsas majas ning käis iga päev jahil, kusjuures erines teistest jahimeestest vaid selle poolest, et tal olid mitte puust, vaid kullast suusad. Kui ta oli elanud väga vanaks, sai ta ette teada, et varsti tulevad venelased ning soovides põlistada oma nime, lausus ta loitsu: võttis oma kõige suurema vibu, tõmbas selle neli korda hästi vinna ning lasi neli noolt nelja ilmakaare poole, öeldes seejuures: „Olgu mu nimi igavesti tuntud ja austatud selle paiga sees, mille ma tähistasin oma nooltega!“ Idna elas kuni venelaste tulekuni nende maale ning võitles rahva vürstina kaua nende vastu, minnes varjule pärast ebaõnnestunud lahinguid oma linnustesse: Idnakari, mis oli ehitatud suurele kõrgendikule seal, kus Põzepi jõgi suubub Tšupti jõkke. Peale selle linna oli tal ka teisi linnuseid ning sageli sõitis ta kartmatult ühest linnusest teise tänu oma kolmele hobusele, kes olid põdra- võik, ronkmust ja tähniline. Need hobused olid nii tugevad, et võisid joosta ühes rakkas kakssada versta ilma söömata ning venelastel ei õnnestunud teda kaua tabada.

Kuid kord said venelased teada, millist teed pidi Idna sõidab, nad saagisid läbi postid, millele toetus sild, ise aga asusid jõeäärsetesse põõsastesse varitsema. Idna ratsutas tõepoolest varsti musta hobuse seljas selle koha juurde, kuid sillale lähenedes tundis hobune vaenlase lõhna, sai aru Idnad varitsevast ohust ega tahtnud kuidagi minna sillale. Idna jändas temaga tükk aega, siis aga istus võigu selga, kuid ka too keeldus minemast. Siis istus Idna tähniku selga ning see hobune, kellel ei olnud tema kaaslannade vaistu, tormas vastu puiklemata sillale, mis varises kokku enne, kui Idna jõudis silla keskele. Kas võtsid venelased Idna kinni või uppus ta jõkke, pole teada, kuid see põhjustas udmurtide vanasõna tekke (mida kasutatakse tänapäevani), et tähnilist hobust võib hobuseks pidada vaid siis, kui teisi hobuseid ei ole („pegoi val valtemles val“).

Dondõ minia Ebga, kes pärast perekonnatüli elas Dondõ juures, tappis lähedaste abil oma mehe, makstes kätte selle eest, et too oli teda süüdistanud verepilastuses oma äiaga, ja kui Dondõ seda teada sai, ajas ta Ebga enda juurest ära. Siis rajas Ebga koos oma lähedastega Ebgakari tõenäoliselt tolleaegsete Dondõ valduste piirile, kuid ka pärast seda jätkus tal nähtavasti vahekord oma äiaga, sest kui ta pärast mitut aastat lesepõlve sünnitas teadmata kellelt poja, siis kutsuti nimelt vanaisa Dondõ vastsündinule nime panema. Kuid Ebga äärmiseks pahameeleks pani Dondõ oma ebaseaduslikule lapselapsele nimeks Tšibin (mis votjaki keeles tähendab sääske, kuid ülekantud mõttes võib tähendada tühist inimest, kes ei vääri lugupidamist) ning andis talle maatüki eemal oma valdustest ja isegi eemal tema ema linnusest (kuhu tekkiski Tšibinkar). Selle nime või millegi muu pärast pahandatud Ebga lasi oma käsilastel äia ära tappa, kuid too jõudis surres minia ära needa, määrates teda pärast surma igavesti elama Ebgakari niisketes ja pimedates koobastes ning tulema sealt välja vaid üks kord aastas. Ebga ise uputati lõpuks Tšuptši jõkke (tõenäoliselt kättemaksuks Dondõ surma eest), kuid elab vastavalt Dondõ needmisele siiani Ebgakari mäe sees, tulles vaid kord aastas sealt välja vana haralise kuuse otsa, seljas vaid aluspesu, mida ta siis seal kuivatab. Tšibini ja teiste selle ringi vägilaste kohta ei ole midagi teada.

Nikolai Pervuhhin, 1889

VOTJAKI RAHVA ESIVANEMAD

Alguses asustasid udmurdid Vatkamaa, aga hiljem, kui venelased tõrjusid nad sealt välja, hakkasid nad asustama Glazovi maakonda. Nendest oli eriti tähelepanuväärne paikkonna praeguse autori kirjelduste kohaselt Behtemir, kes liikus koos oma mõttekaaslastega Kaama jõe poole, et kolida teisele poole seda jõge. Behtemiril oli kaasas vägilane Idna. Kui venelased enam asu ei andnud, eemaldus Behtemir praegusesse Šarkani kanti, vägilane Idna aga jäi praeguse Glazovi maakonna Balezini küla kanti. Teised julged, seejuures tugevad ja rikkad, kolisid elama Kaama äärde. Šarkani kant, mis kuulub Sosnovi kraisse, jäi aga asustamata.

Kord vajas tsaar soldateid, aga soldatiks valiti tookord mitte nii, nagu praegu, vaid kes kätte saadi, see soldatiks tehti. Sellel udmurtide jaoks hirmsal ajal oli Kaama jõe taga muuseas üks terve, tugeva kehaehitusega udmurt Ožmeg Surmaa sugukonnast. Äkki jõudis tema kõrvu kõmu, et temagi ei pääse soldatiks võtmisest, sest soldateid hakati valima ka Surmaa sugukonnast. Mida teha? Selle eluliselt tähtsa probleemi lahendas külatark mõne minutiga, kes ütles, et Ožmeg peab aega viitmata minema üle Kaama jõe ning andma end seal saatuse hooleks, muidu ta soldatiks võtmisest ei pääse, soldatielu aga sööb hinge seest välja. Varustanud end ohutuse eesmärgil kõigi vajalike riistadega, läks ta Kaama kaldale üleveo paika, aga seal üleveo kohal kaldal olid ülevedajad ja vahimehed – nood pidid kinni võtma iga jooksi Surmaa sugukonnast. Vahimehed küsisid, millisest sugukonnast ta on pärit ning tema ütles, et ta on Pupja sugukonnast, kuid ülevedajad ei julenud teda üle jõe viia. Nähes lähenevat ohtu läks Ožmeg mööda kallast allavoolu ja sealt leidis ta suure hulga kooritud niinepuid, tegi nendest parve ning sõitis üle jõe. Oht oli möödas. Ta ütles endale: „Kutsutagu mind nüüd pupjaks.“ Sõna „pupja“ tuleneb votjaki sõnast „pupõ“, mis tähendab niinekoort. Kui jooksik Ožmeg sai üle jõe, ei olnud tal leiba ning ta toitus heinputkest. Ta liikus piki Votka jõge

(mille nimi tulenes sõnast votjak) ülesvoolu viiskümmend versta Kaama jõest ning jäi sinna öömajale. Ta uinus ning nägi unes mingit meest, kes rääkis tal-
le, et tema, Ožmeg, peab jäämagi siia kanti. Ta ärkas ning mõtles unes nähtu
üle. Mõtles kaua ning otsustas asudagi elama Votka jõe äärde. Ta valis metsas
sobiva asukoha ning ehitas onni, nimetas selle bōdzōm kualaks ning hakkas
palvetama kujutletava jumala Inva ees. Nii ta seal Votka läheduses elutsebki.

Mõne aja pärast läks ta metsa ja leidis sealt raja. Ta kõndis seda rada
mööda ning kohtas tundmatut meest, kellel olid seljas udmurdi riided. Nad
hakkasid rääkima ning tundmatu nimetas end Behtemiriks ning lausus muu-
seas, et ta pärineb Bonja sugukonnast, elab Ožmegi eluasemest üheksa versta
kaugusel kohas, mida kutsutakse Vuž Pōštō. Behtemir tegi ettepaneku, et Ož-
meg kosiks ta tütre. Ožmeg oli nõus, läks Behtemiriga kaasa, võttis ta tütre
ning hakkas elama.

Need kaks udmurdi ongi votjaki rahva esiisad Šarkani kandis muidugi
peale nende, kes tulid Malmōži ja Glazgovi mailt. Vanameeste väitel pärineb
Behtemirist tuhat hinge, Ožmegist viissada. Praegusel ajal kuulub Ožmegi
koda Šarkani kogudusele, tema sugukonna Bōgi külale. Räägitakse, et selles
kojas korraldatakse palvusi teisiti, kuid mismoodi, see pole teada, sest ohver-
damise ajal kõrvalisi sellesse kotta ei lasta. Seal hoitavat ka nõusid ja riideid,
mis on jäänud Ožmegist. Behtemiri eluase asub pooleteise versta kaugusel
Ljalšurist. See on märkimisväärne seetõttu, et sealt läheb läbi muistne Arski
tee. See tee, mis kulgeb mööda Uurali kõrgendikku ja künkaid, viib Kaasanist
üle Siva Irbitini.

Grigori Vereštšagin, 1886

KURADILINNUSE LEGEND (BALEZINI KÜLAS)

Vanasti, kui venelased polnud veel sinna maile tulnud, olid udmurdid kuulekad oma vürstidele ning venelastel oli raske neid vallutada. Seepärast mõtlesid kavalad venelased välja, et ilmuda sinna kaupmeestena ning ajada kõigepealt rahvas riidu oma vürstidega. Nii juhtus ka Uzjas (see on suguvõsa voršudinimetus, mis udmurtide jaoks tähistas Balezinot). Siin ojade ja soodega ümbritsetud mäekünkal elas koos oma lähikondlastega keegi vürst, kes kogus ümberkaudsetest küladest andamit võrdlemisi rangelt, kuid see-eest juhtis vapralt väge, kui maale tungisid kallale vaenlased. Vürst ise ja tema lähikondlased olid vägilased, see tähendab erekordselt suurt kasvu ja erakordselt tugevad mehed. Peale selle oli vürstil ettenägemise ja nõidumise võime: teda sai surmata üksnes vette uputamise teel. Venelaste keelitusel vihastasid udmurdid lõpuks vürsti peale ränkade andamite pärast, mida vürst koos oma kaaskonnaga nõudis ning otsustasid neid kõiki tappa ja vallutada linnus, seda enam, et nad olid paljugi kuulnud rikkustest, mis olevat hoiul vürsti elamu keldrites ning tahtsid seda vägagi kasutada, sest olid viimasel ajal hakanud vaeseks jääma.

Salakoosolekutel omavahel kokku leppinud, tulid nad kord öösel vürsti linnuse juurde, panid majad põlema ning pärast pikka ja visa taplust võtsid vürsti enda kinni ning uputasid lähedal asuvasse sohu. Kuid kohe, kui oli tekkinud oht, oli vürst jõudnud panna nõiasõnaga kinni rikkused, mis olid ta keldrites, aga milline see nõiasõna oli, seda keegi ei tea siiaajani. Kui vürsti uputati, ennustas ta, et ei möödu viitkümendki aastat, kui siia maile tuleb teine rahvas, kes allutab udmurdid igaveseks.

Nikolai Peruvhhin, 1889

KAIVAN, ONDRA-BATÕR JA ZAVJAL

Legend räägib, et väga ammu, kui polnud veel mõtetki ehitada Iževskisse relvatehas, kui Zavjalovski kanti katsid läbipääsmatud metsad, varjasid end Pozimi jõe läheduses paganausulised udmurdid Kaivan ja Ondra-batõr. Viimane oli tugeva kehaehitusega, lihaseline, vägilasjõuga mees, millest saigi hüüdnime batõr (vägilane). Neid kahte udmurdi oligi saatus toonud Zavjalovski kanti. Nad tegelesid muu hulgas kalastamisega Pozimi jõel, mis voolab läbi Zavjalovski valla. Kala oli selles jões palju, sest enne selle kandi asustamist ei astunud siia tõenäoliselt inimjalg, aga ka praegu on see jõgi kalarikkuse poolest kuulus.

Ühel korral kalastasid Kaivan ja Ondra-batõr Pozimi jõel ning äkki tuli sel ajal neid nähes juurde vene riietuses mees ning palus end kampa võtta, et elada üheskoos.

„Kes sa oled ja kust tuled?“ küsisid Kaivan ja Ondra-batõr, kes oskasid hästi vene keelt ja vene mees ise oskas pisut ka votjaki keelt ning tema votjakikeelne kõne meeldis neile.

„Olen venelane, põgenesin röövlite eest ja eksisin metsa ära. Minu nimi on Zavjal,“ vastas venelane.

„Mida sa varem tegid?“

„Otsin ja vahetasin nõude vastu kasse, tähendab olin kassitapja, nagu venelased nimetavad kasside ostjaid. Äkki ründasid mind röövlid, vaevu sain põgenema. Nüüd ei tea ma sugugi, kus ma asun. Võtke mind enda juurde, hakkame sõbralikult koos elama nagu vennad, mul pole kuhugi minna,“ kõneles Zavjal, paludes udmurte teda enda juurde võtta.

„Vanka ei hakka ju votjakkidega sõpruses elama,“ ütlesid Kaivan ja Ondra-batõr.

„Miks mitte?! Me kõik oleme pärit ühest inimesest ning peame olema üksteisele vennaks, ei tohi üksteise suhtes kõrgid olla.“

Kaivan ja Ondra-batõr pidasid omavahel nõu ning ütlesid:

„Olgu! Aga vannu, et sa ei hakka meid petma, ja meie vannume, et ei tee sulle liiga.“

„Olgu, teeme nii,“ ütles Zavjal.

Zavjal vandus oma usu nimel, et ta ei hakka Kaivani ja Ondra-batõri petma, ning Kaivan ja Ondra-batõr vandusid oma usu nimel, et nad ei hakka Zavjalile liiga tegema.

„Kui ma murran oma vannet, tapku Jumal mind välguga,“ ütles Zavjal.

„Kui me teeme sulle liiga, Zavjal, siis keeraku meie isad ja vanaisad meid keerdu nagu niiti,“ ütlesid Kaivan ja Ondra-batõr...

Grigori Vereštšagin, 1889

LEGEND RAAMATUST

Vanal ajal elasid kõik udmurdid ühel maa-alal ning taat õppis taadilt jumalate palumist ja kohtupidamist. Sel ajal oli rahvas väga tark, nõnda et iga väarikas inimene oskas vastata kõigele, mida tema käest küsiti. Kuid aja jooksul sündis udmurte liiga palju, seepärast läksid nad lahku erinevates suundades, alguses mitte eriti kaugele, nõnda et kogunesid aeg-ajalt ühisele palvusele ning isegi kohtusse ühte paika, kuid pärast asusid üksteisest nii kaugele laiali, et kokku käia polnud enam võimalik ning vanad inimesed ei saanud üksteist aidata nõuannete ja õpetamistega. Siis otsustasid inimesed kenešil (nõupidamisel): et mitte unustada palvuste ja kohtupidamise korraldust, kirjutada need korraldused üles raamatusse ning raamatut hoida alles igavesest ajast igavesiti ning lubada soovijatel sellest õppida. Ning nad tegid raamatu, kasutades paberi asemel kasetohtu ning kirjutasid tohulehtedele kõik üles tamgadega (märkidega), kuidas palvetada jumalatele ja kuidas kohut mõista inimeste üle. See raamat pandi suure valge kivi peale ja selle kivi kõrval istus vana preester, kes pidi raamatut valvama.

Juba enne raamatu kirjutamist käidi palvustel koos mitte eriti sageli, kuid vanamehed siiski määrasid kindlaks ühiskondlikke ohverdamisi, kartes unustada teenistuse korda; kui aga kirjutati raamat, siis sellist kartust enam polnud ning palvustele tuldi kokku ülimalt harva. Sellest vihaseks saanud Inmar saatis maa peale valge lehma, kes tuli siis, kui raamatut valvav preester magas, valge kivi juurde ja sõi kasetohust raamatu ära, nii et midagi järele ei jäänud, aga selleks, et udmurdid ei saaks uuesti sellist raamatut kirjutada, võttis Inmar nendelt tamgade tundmise, mis neil enne olemas oli, jättes igale mällu vaid ühe, tema enda isikliku tamga. Sellest saadik muutusid udmurdid palju rumalamaks kui varem: kui unustati endised kombes ja palvused ega kuulatud enam vanu mehi, vastasid nad kõikidele küsimustele vaid: „ug todskõ!“ (ei tea), „ug valasjkõ!“ (ei saa aru).

Nikolai Pervuhhin, 1889

LEGEND RAAMATUST (TEINE VARIANT)

Udmurtidel oli tamgadega (märkidega) kasetohule kirjutatud raamatus palvuste ja kohtupidamiste kord ning seda raamatut hoidis kõige vanem ja auväärsem preester kuni venelaste tulekuni. Kui venelased hakkasid levitama ristiusku sealkandis, siis jälitasid nad eriti preestraid ning too preester kartis, et venelased hakkavad teda piinama raamatu hoidmise pärast, otsustas selle ära põletada, kuid et hoida rahva mälus palvuste ja kohtupidamise korda, kutsus ta enda juurde kaksteist noort õpilast ning luges neile kaksteist ööd ja päeva seda raamatut ette, nemad aga laulsid talle järgi, kuni õppisid raamatu pähe. Ta põletas raamatu ära salaja teiste preestrite eest ning kui nood said teada raamatu kadumisest ning hakkasid küsima, kuidas rahvas teab edaspidi ilma raamatu- ta palvetada, siis osutas vanamees kaheteistkümnele välja õpetatud inimesele ning ütles: „Igaüks neist kaheteistkümnest võib kergesti välja õpetada veel kaksteist inimest ja seetõttu ei unune palvuste ja kohtupidamise kord iialgi.“

Nikolai Pervuhhin, 1889

TÜDRUK KUU PEAL

Kas oled kunagi näinud Kuu peal selge ilmaga inimest ämbrite ja kaelkookuga? Vanamehed jutustavad sellest nõnda.

Ennemuistsel ajal tõi ühe tüdruku isa pärast ema surma majja uue naise. Väga palju häda tegi võõrasema tüdrukule. Kord kolmekuningapäeva pakaste ajal saatis võõrasema ta varahommikul järvele vett tooma. Tüdruk läks teele, talle tuli meelde ema ning ta hakkas kibedasti nutma. Ning ta otsustas elust lahkuda, et mitte rohkem kannatada. Nagu oli otsustanud, nii ka tegi.

Ta tuli järvele ning hüppas jääauku. Aga vesi ei tahtnud teda vastu võtta, vaid tõukas välja. „Oo, kõrge hele kuu,“ palus meelegeit tüdruk. „Kas sa tõesti ei näe mu häda? Isegi vesi ei võta mind vastu!“

„Näen,“ vastas kuu ning tõstis tüdruku kui udusule koos kaelkookudega taevasse. Sellest saadik ongi Kuu peal näha tüdrukut ämbrite ja kaelkookudega.

Bernhard Munkàcsi, 1887

VOŽOD* ON HIRMSAMAD KUI KOOLNUD

Kaks noormeest vaidlesid talistepühade ajal, kus on ohtlikum ööd olla, kas surnuaial või tühjas, mahajäetud majas. Ning nad otsustasid minna kumbki sinna, mis kellelegi neist näis olevat vähem ohtlik. Üks läks surnuaiale, keeras ennast kõvasti kasuka sisse ja heitis magama, kuid enne keskööd kuulis ta, et keegi hakkab ümber tema kõndima, sõitma, tantsima. Kuid ta ei näinud kedagi ja seepärast ei ehmatanud eriti. Ta ootas surnuaias ära kukelaulu, pärast mida jäi kõik vaikseks ja midagi polnud kuulda. Siis tõusis ta üles ning läks tolle mahajäetud maja juurde, kuhu oli läinud ööbima ta seltsimees. Maja juurde jõudes hakkas ta seltsimeest nime pidi hüüdma, et too tuleks välja tema juurde. Äkki kuulis ta vastuseks mitut hirmsat võõrast häält: „Oota väheke! Me pole veel jõudnud lahti harutada su seltsimehe soolikaid!“ Seda kuuldes sai noormees aru, et talle vastasid vožod. Ta oleks peaaegu teadvuse kaotanud. Ta jooksis nagu tuli takus maja juurest koju, aga teine noormees nõndaviisi hukkuski.

Nikolai Pervuhhin, 1889

---

*Vožo – kuri vaim, väike must sagris olevus, kes elab saunades ja maha jäetud majades. Ta on ohtlik inimesele, kes ei täida ettekirjutisi – näiteks, kes supleb või peseb pesu keskpäeval, on saunas pärast südaööd jms.

ÄMMAEMAND VUMURTIDE* JUURES JA VAHEND VIIMASTE ÄRATUNDMISEKS

Kord saabus Vumurdi naisel aeg maha saada, kuid ta ei suutnud kohe sünnitada ning tundis suuri valusid. Vumurt läks ämmaemandat otsima ning leidis mingi ühesilmalise vanaeide. Ta tõi tolle vee äärde ning ütles: „Pane oma silm kinni!“ Vanaeit lõi kartma, kuid kuuletus ning läks kinnisilmi Vumurdi majja. Kui Vumurdi naine majas ämmaemanda abil oli õnnestunud ära sünnitanud, võttis vanaeit lapse sülle, aga too tegi süles sündsusetust. Vanaeit polnud lihtsameelne, ta määris väljaheitega omal silma, Vumurt aga andis talle raha ning viis ta samal viisil oma majast välja ning eit läks koju.

Kord nägi vanaeit laadal meest, kes tuli tuttav ette. Ta tundis temas ära tollesama Vumurdi, kelle juures ta oli lapse vastu võtnud ning hakkas temaga valjusti vestlema. Vumurt imestas ning küsis, kuidas eit ta ära oli tundnud. Vanaeit tunnistas üles, et ta oli lapse väljaheitega silma määrinud ning tänu sellele hakkas ta Vumurte ära tundma. Vumurt kartis, et vanaeide kaudu võivad ka teised hakata teda ära tundma ning ta torkas eidel sõrmega ka viimase silma välja.

Nikolai Pervuhhin, 1889

---

* Vumurt – vetevaim, pikkade juustega olend, elab peredena, suurvee ajal peab pulmi, elab hauakohtades, vesiveskite läheduses, käib laatadel, kuid enamasti on nähtamatu.

RIKKUR JA VUMURDI AUAHNUS

Ühel rikkuril oli väga palju raha. Ta läks uhkeks ega tahtnud enam Vumurti austada. Selle rikkuri juures aga elas väga hea töömees, keda rikkur täielikult usaldas ja keda ta saatis kõikjale enda asemel.

Kord saatis ta töömehe veskile rukist jahvatama. Too sõitis, kallas rukikiterad kolusse, lasi ratta pöörlema, kuid veski ei jahvatanud ja kogu lugu. Töömees hakkas uurima, miks veski ei jahvata ning nägi, et Vumurt hoidis veskikivi kinni. Töömees küsis temalt: „Miks sa ei lase mul jahvatada?“ Vumurt vastas: „Ma ei lase sul jahvatada! Mine peremehe järele!“ Töömees läks koju ning ütles peremehele: „Ta ei lase mul jahvatada.“ Peremees küsis: „Kes ei lase?“ . „Vumurt ei lase!“ – „Ja miks ta ei lase?“ – „Ma ei tea! Saatis mind sinu juurde. Ütles, mine peremehe järele!“

Kuid peremees ei läinud ka nüüd, vaid saatis uuesti töömehe. Vumurt ikka ei lasknud tal jahvatada. Töömees läks teist korda peremehe järele ning sõidutas lõpuks peremehe veskile. Peremees läks Vumurti juurde ja küsis:

„Tere! Miks sa ei lase mu rukist jahvatada?“ Vumurt vastas nii: „Sellepärast ei lase, et sa pole minu ees ammu kummardanud, aga nüüd tulid ja kummardasid ja nüüd ma luban sul jahvatada!“ Pärast neid sõnu läks veski tööle.

Nikolai Pervuhhin, 1889

UDMURT NJULESMURTIDE* JA VUMURTIDE VÕITLUSES

Üks vaene udmurt otsustas minna tööd otsima ning teel kohtas ta Njulesmurti, kes küsis: „Kuhu lähed?“ – „Lähnen tööd otsima.“ Njulesmurt ütles: „Tule minu juurde tööle!“ – „Olgu,“ vastas mees.

Siis andis Njulesmurt talle suure kepi ja lausus: „Mine seda teed mööda läbi tihniku! Seal leiad sa onni. Mine sisse ja oota mind seal!“ Udmurt kuulas sõna, leidis metsast väikese onni, astus sisse ning istus maha Njulesmurti ootama. Mõne aja pärast Njulesmurt tuli ning lausus udmurdile: „Tule koos meiega Vumurtide vastu võitlema.“ – „Olgu,“ lausus udmurt. Nad läksidki.

Njulesmurdid hakkasid suuri puid koos juurtega maa seest välja tõmbama ning nendega peksma Vumurte, kellest osa viskus vette, osa põgenes jõe teisele kaldale. Töömees, kes oli peksnud Vumurte Njulesmurdi antud kepi, lajatas sama kepi nii kõvasti vastu vett, et jõgi läks kahte lehte laiali, nõnda et oli võimalik minna teisele kaldale. Kui Njulesmurdid olid läbi peksnud kõik Vumurdid, ütles udmurdi palganud peremees talle: „Aitäh! Sa teenisid hästi! Nüüd võid koju minna.“

Ta andis mehele koju sõiduks hobused, käskides tal koju jõudes pöörata hobuste pead metsa poole ja vilistada, siis lähevad nood ise tagasi. Kohe kui udmurt vankrisse istus, tõusid hobused õhku ning jooksid väga kiiresti puude kohal töömehe koju, kus nad peatusid. Töömees tuli vankrilt maha, pööras hobuste pead metsa poole, nagu Njulesmurt oli käskinud, vilistas, ning hobused kihutasid sama kiiresti tagasi koju.

Pärast seda hakkas udmurt vähehaaval rikastuma.

Nikolai Pervuhhin, 1889

* Njulesmurt – metsavaim, inimese taoline olevus pikkade juuste ja pika habemega, kes suudab oma välimust muuta, metsas olla puutüve, aasal rohu sarnane, inimeste seas nende taoline, kuid suurem kasvult. Ta valitseb metsloomi ja linde. Vumurtidega on ta vaenujalal, peab nendega lahinguid. Võib eksitada tänamatuid inimesi metsas või neid kõditada, kuni need surevad, tänulikke ohverdajaid aga aitab jahil, kadunud karja leidmisel ning isegi rahapaja otsimisel. Käib igal laadal, osaleb ka sõjas.

PALVE

Mu issand Inmar, mu suur Inmar, looja ning toitja Inmar, mu suur Inmar, aamen Inmar.

Mu Inmar, mu suur Inmar, võta vastu meie palve, hoia ja toida meid soojade päevadega, soojade kasukatega, hobustega, mu suur Inmar, aamen Inmar.

Anna meile, mu Inmar täis kuurid, täis väljad kariloomadele, rehed täis teravilja, mu suur Inmar, aamen Inmar.

Hobune, kellega me künname, tee rammusaks, meie külvatu kasvata hästi üles, viie sõrme külvatu kasvata kolmekümneks kõrreks, mu suur Inmar, aamen Inmar.

Kummardades toon Sulle kingituseks Sinu antud küllust, anna küllaliselt ka oma uut küllust ja lase meil maksta andamit Suurele Tsaarile ning ära toita iseennast, mu suur Inmar, aamen Inmar.

Olen patune, mu Inmar, mu suur Inmar, ei oska kõike välja öelda (kõiki oma vajadusi ja sinu armu), Inmar, kuid sina võta vastu see, mis on, mu Inmar, mu suur Inmar, aamen Inmar.

Boris Gavrilov, 1880

KUALA* PURUSTAMINE VJATKA LINNAS

Kohal, kus praegu asub Vjatka linn, oli varem udmurdi küla ja selles ühiskondlik kualala (palveonn). Kui venelased udmurdid sealt välja tõrjusid, otsustati ka kualala maha lõhkuda. Paljud kogunenud venelased hakkasid lõhkuma kualala katust. Sel hetkel lendas kualalast välja tuvi ning suundus kiriku poole. Kirikust mööda lennates läks ta mingi nähtamatu jõu toimele liiga lähedale kiriku seinale ning jäi selle külge kinni, kuni ta kärvas ja kukkus maha. Seda näinud udmurdid hakkasid nutma, sest see oli nende meelest ennustuseks, et vene usk tõmbab udmurdi paganausulised enda külge ning tapab (hävitab) nende usu. Mis ka juhtus, sest Vjatka mailt Glazovisse tulnud udmurtide hulgas pole enam ainsatki ristimata inimest.

Kualat lõhkunud venelased panid selle väljast põlema ja kohe, kui kogu ehitis oli haaratud leekidest, jäid nad kõik ühekorraga pimedaks. Mis nendega edasi juhtus, kas said terveks või mitte, see pole teada, kuid kualala põles maha. Selle koha peal on praegu väljak, räägitakse, et see paik on rahutu, sinna ehitada pole võimalik.

Boris Gavrilov, 1880

---

* Kualala – ehitise palvete pidamiseks. On enamasti igas majapidamises, sageli ilma põrandata, laeta ja akendeta, ruumi keskel on kolle (nüüdisajal on see enamasti muudetud suveköögiks).

ISBN 978-9949-445-69-1

9 789949 445691